

SEPTEMPUNCTATA

Tanulmányok
Petrőczy Éva
hatvanadik születésnapjára

Szerkesztette
PÉNZES TIBORC SZABOLCS

rec.iti
Budapest • 2011

A borítón látható kép a www.wordle.net segítségével készült.

© Szerzők, 2011.

Kiadja a *rec.iti*, az MTA Irodalomtudományi Intézetének recenziós portálja
<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

A régi magyar esete a posztmodernnel

1. Pozicionálás

Régi magyar irodalommal foglalkozó irodalomtörténész vagyok. Abba a posztgraduális iskolába jártam egykoron (MTA III, 1118 Budapest, Ménesi út 11–13.; tanárim: Klaniczay Tibor, Pirnát Antal, Varjas Béla, Tarnai Andor, Stoll Béla, Lukácsy Sándor), ahol a világ legtermészetesebb, magától értetődő dolga volt az interdiszciplinaritás, a művelődéstörténeti és eszmetörténeti¹ megközelítés, továbbá követelmény a filológia és a textológia lehető legmagasabb szintű művelése. Az már más kérdés, hogy mi, egykori fiatalok (Ács Pál, Horváth Iván, Jankovics József, Kovács Zsuzsa, Orlovsky Géza, Szabó András, Szabó Géza, Uray Piroska) mennyire tudtunk–akartunk ezeknek a követelményeknek megfelelni.

A fentiek, ha nem is meghatározzák, de kétségtelenül erősen befolyásolják, hogy mit gondolok irodalomról és reprezentációjáról. Nem hiszem, hogy valaha is valamely áramvonalasabb tan kedvéért át tudnám lépni árnyékomat (már csak azért sem, mert erre semmilyen késztetést nem érzek), s feladnám a fenti indíttatás alakította alapvetően *eklektikus, szinkretikus, a teleologikus fejlődéskoncepcióktól idegenkedő* nézeteimet.

A különböző tudományfilozófiai és irodalomelméleti ajánlatok közül tehát csak kevés érdekel (ha szabad metaforikusan fogalmazni: megfáradt őszeres-

¹ E régi tudományág új értelmezéséről lásd: KELLEY, 2002. (Ismerteti: SZENTPÉTERI, 2005). Azaz, hogy az eszmetörténetből (*history of ideas*, *Ideengeschichte*) *intellectual history* lett, ahogy Szentpéteri Márton elkeresztelte: „új eszmetörténet” (SZENTPÉTERI, 2005, 354), vizsgálati köre kétségtelenül tágabbra nyílt a filozófiai–politikai–teológiai eszmék történeténél, *mindenféle* kontextust vizsgál, ám éppen ezért alapvetően *nem* változtatott már eszmetörténet korában is (bár némileg másképpen) meglévő sajtóján, az „*enciklopédikus nézőpont*”-on. Vö. még: GÁNGÓ, 2002, 179–186. Majtényi György szerint „Az *intellectual history* kifejezést magyarra a szellemi élet történeteként, gondolkodástörténetként vagy intellektualista történetírásként fordítják. E magyarázatsokból is következik, hogy a honi tudományos nyelvben nem létezik az amerikai irányzatnak pontosan megfelelő fogalom. A következőkben – az irányzat angolszász gyökereit érzékeltetendő – én az *intellektualista történetírás* fogalmat alkalmazom (az iskola francia elnevezése, *histoire intellectuelle* ugyancsak az angol eredetét követi). Az *intellectual history* elsősorban szellemi irányzatok történetével, társadalmi környezetükkel foglalkozik, különbözik így az eszmetörténettől (*history of ideas*), mely elsősorban a különböző iskolák teljesítményét, az egyes szerzők alkotásait vizsgálja, továbbá nem azonosítható a hagyományos értelemben vett művelődéstörténettel, kultúrtörténettel sem (*cultural history*).” MAJTÉNYI, 2005, 162. Majtényival ellentétben én úgy látom: az „*intellectual history*” *részben* azonosítható a hagyományos eszmetörténettel, kultúrtörténettel, művelődéstörténettel; ám kétségtelen, mindezeknél szélesebb értelmű, mind a tárgy, mind a konnotáció vonatkozásában.

ként nem veszek csak azért tollat, mert angolszász/germán/francia posztmodern lúdból tépték).

Ugyanakkor nem tartom haszontalannak, ha az (irodalom)történész megpróbál rálátni saját befolyásoltságaira, rejtett és nyílt motivációira, azaz metaperspektívából is szemléli tárgyát. Írásom erre tett vázlatos kísérlet.

2. Néhány szó a posztmodernről

Azt a relatíve új² szemléletet, amely többek szerint megváltoztatta a tudományban, ezen belül a tág értelemben felfogott történettudományban szokásos játékszabályokat,³ posztmodernnek szokás nevezni. A legkülönbözőbb posztmodern elméletek vannak forgalomban, ezek következményei között kétségtelenül van hasonlóság, ám koherens rendszert alkotó *posztmodern elmélet* nincs. Éppen ezért,

² Mintegy 40–50 éve kezdődött.

³ Beszélhetnék „paradigmaváltásról”, sőt „paradigmaváltásokról”, de nem beszélek. Azért nem, mert a terminus: „*paradigma*” nagyon erősen kötődik Thomas S. Kuhn majd fél évszázada megjelent esszéjéhez (KUHN, 1984, 2000²; könyv formában az első kiadás KUHN, 1962, de a szöveg 1949-ben már lényegében kész.). Elegánsan úgy szokták mondani, hogy „nevéhez a tudományfilozófia kognitív fordulata immár elválaszthatatlanul hozzákapcsolódik.” Vö.: DINNYEI, 2007, 102. Kuhn szerint azt, hogy egy korban mit/kit tekintenek tudománynak, tudományosnak vagy tudós-
nak, az éppen érvényes paradigmákban hívók testületének tagjai, a tudósok döntenek el. A paradigmát oktatják, kodifikálják, s a paradigma vezérel. Kuhn *inkompenzurabilitás*-tézise kimondja, hogy a különböző tudományos paradigmát vallók az azonos fogalmakat igen másképpen használják, s így nem érthetik egymást, azaz a tudományos paradigmák inkompenzurabilisak (összemérhetetlenek; miközben, igaz, inkább a fő művét magyarázó vitákban, az elméleteket összevethetőnek tartja). „Az inkompenzurabilitás-tézistől pedig... egy lépés az a kuhni vízió, hogy a tudomány nem fejlődik, és a különféle paradigmák egyenrangúak. Ez azonban sem többet, sem kevesebbet nem jelent, mint hogy elfogadtuk a relativizmust.” (TÓZSÉR, 2001, 3.) Kritikát még számtalant lehetne Kuhn téziseivel szemben megfogalmazni, a legszokásosabb, hogy Kuhn a (természet)tudományt (implikáltan) irracionális tevékenységnek látta. Maga Kuhn, miközben téziseit nem vonta vissza, nagyon sok mindent tagadott azok közül, amelyek mások szerint benne voltak vagy logikusan következtek szövegéből, így a relativizmus vádja ellen élete végéig tiltakozott. (Relativizmus és relativizmus sem azonos. Lásd.: Szegedi Péter előadása, *Tudósok kontra filozófusok a tudomány relativitásáról*, Vö.: Magyar Tudomány, 2007/01, 103.) Kuhn kritikáját azonban hagyjuk meg Lakatosnak (LAKATOS, 1977), Feyerabendnek (FEYERABEND, 1975), követőiknek és ellenfeleiknek, más szóval sürgősen lépünk vissza a tudományfilozófia – számunkra, legalábbis – ingoványos területéről. Amiért egyáltalán elmerészkedtünk (el kényszerültünk merészkedni) idáig, az az, hogy Kuhn központi fogalmának, a paradigmának mind a magyar történettudományban, mind az irodalomtudományban az utóbbi 30 évben rendkívül magas volt az árszija, különösen a *paradigmaváltás* szóösszetétel örvendett nagy népszerűségnek. Nekem viszont az a gyanúm, hogy ha valahol, hát itt igaz Kuhn *inkompenzurabilitás*-tézise: a magyar irodalomtudomány nagy paradigmaváltói egyszerűen „új elmélet–új módszer (beszédmód, s lehetőleg kizárólagos)” értelemben használták/ják a fogalmat, miközben a Kuhn teóriája által lefoglalt jelentés a tudományos forradalom kuhni értelmezéséhez kötött, vagy legalábbis ez az értelmezés mindenképpen besugárzik. Akkor pedig a „paradigmaváltás” egy (kuhni) forradalmi helyzetet is jelöl, s ezt én a magyar történelem-/irodalomtudományban nem tudom felfedezni. (S még fel sem tettem olyan alapvető kérdéseket, hogy vajon paradigmatisus felépítésű-e a történelem/irodalom tudománya, vagy éppenséggel paradigmatisus felépítésű-e maga a tudományfilozófia, amely ítélni hivatott a tudomány, avagy nem tudomány kérdésében.) Hagyjuk hát a paradigmát másra...

ha nem akarunk mélyen igazságtalanok lenni, előljáróban le kell szögeznünk: olyan szerzők állításait vitatjuk–helyesljük a továbbiakban, akik más–más iskolákhoz tartoznak, adott esetben élesen vitatják egymás tételeit. Többnyire az égvilágon semmi más közös nincs bennük, mint hogy poszt-modernek, azaz tevékenységük (nagy része) a modernitás kora – kb. a késő hatvanas évek – utáni, s nem közvetlen folytatói – leegyszerűsítve nevezzük így – a hagyományos irodalomtörténet-írásnak, amelyhez személy szerint meglehetősen kötődöm.

A posztmodern központi – számos következménnyel járó – tézise a nyelv korlátozottan mimetikus funkciójára való rádöbbenés, a nevezetes nyelvészeti fordulat (linguistic turn),⁴ az, hogy amit a nyelv létrehoz, az nem azonos a létrehozni szándékozottal, a „nyelv uralhatatlanságának”⁵ tapasztalata. Mások szerint, de ez a metafora is pontosan az jelenti, amit az előzők, a nyelv nem semleges, nem „transzparens”, hanem konstitutív médium. Alapjaiban, szerintem nincs másról szó, mint amit Gadamer az először 1960-ban megjelent *Igazság és módszer* c. alapvető jelentőségű könyvében az irodalom (az írott bármi) határhelyzetéről mond.⁶

Sokszor csak sokféleképpen írjuk le ugyanazt: ez nem baj, van aki így érti meg, van aki úgy. De a különböző megközelítések és példák mélyén mindig a nyelv természetére való hivatkozás rejlik, a nyelv azon fertőzőtsége, hogy a tudományos–művészi, historikus–fikciós szétválaszthatatlanul és kibogozhatatlanul egyszerre van jelen (legalábbis természetes nyelvek és szövegek esetében, e megállapítások úgy válnak egyre kevésbé igazzá, ahogy a nyelv formanyelvvé válik). Nem tagadva egyrészt a szerzői intenció jelentőségét, másrészt a befogadóban konstituálódó jelentés tényét, az a tapasztalat, hogy például a matematika formanyelve jelentősen csökkentí (hogy teljességgel kiküszöböli, azt nem hinném) e fertőzőtséget, egyértelművé teszi a nyelv döntő (de nem kizárólagos) felelősségét. (A matematika nyelve is csak elmozdulás az „uralhatóság” irányába, még e formanyelv is képes ugyanazt többféleképpen leírni, egy matematikai levezetés lehet dög unalmas és roppant elegáns, okozhat gyönyörrel felérő evidencia-élményt és lehet tökéletesen vagy részben érthetetlen, a jelentés létrejöttének itt is része a szerző és a befogadó személyisége, tudása, intenciója.)

⁴ Szakirodalma mára felsorolhatatlan. Alapvető szövegek az első írások közül: JAY, 1982; TOEWS, 1987. – A 90-es évek fontos konferenciái: *History and Sociology after the Linguistic Turn* (1994) és *Studying Culture at the Linguistic Turn: History and Sociology* (1996). Vö. még: FABÓ, 1980, 196. – Mint többen rámutattak, a posztmodern e saroktétele nem független Nietzsche 1876–1882 közötti, ún. pozitívista alkotó korszakának (Nietzsche által a „délelőtt filozófiájaként” jellemzett időszaknak) a nyelvről való gondolataitól. Megjegyzem, Nietzsche ekkori aforizmakedvelése, és az erkölcs relativitásának hirdetése úgyszintén termékeny posztmodern talajra hullt.

⁵ KULCSÁR SZABÓ, 1993, 149.

⁶ GADAMER, 1984, 123–129.

A nyelv ilyenfajta fertőzöttsége már a *nyelvi fordulat* előtt ismert volt. Fehér M. István hívja fel egy jegyzetében⁷ a figyelmet rá, hogy Hegel,⁸ Gadamerhez hasonlóan, határhelyzetben lévőknek látja az irodalmat.⁹

Egészen távolra is visszamehetünk az időben, az ókori retorikáig. A *historia* szakszó;¹⁰ jelenti a narráció három típusának egyikét, amely a *fabulával* és az *argumentummal* viszonylatba állítva alkot rendszert. A *historia* res gesta, azaz (16. századi magyarsággal) lött dolog, az, ami megtörtént, az igaz történelem/történet. A *fabula* res ficta: kitalált dolog, fikció. Az *argumentum* ficta res, quae tamen fieri potuit: olyan kitalált dolog, amely akár megtörténhetett volna. Az irodalom teoretikusai a középkoron át legalább a 18. századig ebben a fogalomrendszerben (is) gondolkoztak, ám nem egyformán. Sevillai Isidorus (570k.–636), majd az ő nyomán Hugo de Sancto Victore (1097k.–1141) és más középkori gondolkodók lényegében változatlan tartalommal közvetítették az értelmezést, az *argumentumot* valószerűnek (aminek hitele van), a *fabulát* koholt beszédnek, a *historiát* a szemtanú hitelességével elmondott megtörtént dolognak írták le.¹¹ Ez a műfajelmélet mindig egy alapvető problémával küzdött, meg kellett válaszolnia a „mi az igaz?” kérdését. A *historiába* nyilván elsősorban a történetírás alkotásai tartoztak (a középkori és részben a kora újkori felfogás szerint, *éppen úgy, mint a posztmodern teoretikusainál*,¹² nem az annalesek, a feljegyzésszerűségek, hanem az olyan nagy prózai kompozíciók, mint például Bonfini műve); a *fabulát* a fikciós műfajok, a költészet, a komédia számára tartották fent. Ez már az őspélda, Homérosz művei (históriák?) esetében sem volt problémátlan, de súlyos nehézségeket a teológiai szövegek értelmezése okozott. A fogalmak között – meddig *historia* és mettől *fabula* – a középkorban nem létezett olyan, koherens rendszert alkotó különbségtéves, amelyet általánosan elfogadtak volna. A Horatius *Epistoláiban* (I, 2) előforduló „*fabula*” szót a 12–13. században rendre megglosszázzák: „*id est historia*.” S ez talán nem véletlen. *Noha a 19. század előtti gondolkozóknak e kérdésben nyilvánvaló módon a valóságreferencia volt a legfontosabb, a média szerepére is felfigyeltek.*

A középkorban a Bibliát, mint igaz történetet, többnyire a *historiák* közé sorolták. De a 12. századi neoplatonikus teológiai gondolkozásmódra oly jellemző allegorikus értelmezésmód (és a historikus fikció megkülönböztetése a

⁷ FEHÉR M., 2000, 61–62.

⁸ Vö.: HEGEL, 1980, I, 88.; I, 114.; III, 173.; III, 180.

⁹ Pontosabban Hegel mindig *poézis*ről beszél.

¹⁰ *Rhetorica ad Herennium*, I, 8, 12; Cicero, *De inventione*, I, 19, 27; Quintilianus, *Institutio oratoria*, II, iv, 2.

¹¹ E fogalmak a fennmaradt magyarországi források közül először Szalkai László iskoláskönyvében, az ún. *Szalkai-kódex*ben, Kisvárdai János iskolamester tanításaként fordulnak elő. Vö.: MÉSZÁROS, 1972, 115–116.; Lásd. még: PIRNÁT, 1984.

¹² „Végül leggyorsabban a »posztmodern« a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságként határozom meg.” LYOTARD, 1993, 8.

valóságtól) már megzavarta ezt az egyszerű megközelítést, a humanisták pedig – nem kis mértékben a középkori allegorizáló metodikák hatására – már egyenesen kijelentik: a Biblia költészet, mert a költőkre jellemző eszközöket használ; a legfőbb költő maga az Isten (Coluccio Salutati).¹³ Ebből érthető, hogy van olyan glossza, amely a Biblia történeteit fabulának minősíti. Itt nem beszélhetjük, de ez a felfogás nyilvánvalóan zavart okoz a história–fabula szembeállításban, a felsőbbrendű (a költészet bonyolult eszközei által kikristályosodó) igazság és közvetlen (betű szerinti) igazság felel egymással. Azaz az ókori eredetű história–fabula ellentétpár megfeleltetődik a szöveg betű szerinti és allegorikus értelmezésének, így egyugyanazon szöveg lehet az *olvasat függvényében* história vagy fabula. A fabula–allegória kötődést tükrözi például a budapesti Egyetemi Könyvtár egyik 15. századi mitográfiai tartalmú kódexének címrészlete: *fabule cum allegoriis...* (azaz: fabulák allegóriákkal). Ezt, s a história–fabula dualitás minden egyéb problémáját a régebbi korok teoretikusai gyakorta érzékelték. Másképpen fogalmazva, a *posztmodern felfogásnak pontosan megfelelően*, a neoplatonikus Biblia-értelmezők felfogásában a nyelv referenciális funkciója (Biblia = história) háttérbe szorul, és előtérbe kerül az emotív, különösen a metanyelvi funkció¹⁴ (Biblia = merő költészet = igazság). *Petrarca és Hayden White bizonyos nézetei egymáshoz nagyon közel állnak*, hiszen Petrarca ezt jegyzi meg Boccaccio *Dekameronjának* tizedik részéről, Griselda történetéről: „ez vagy história, vagy fabula, úgy hívom, ahogy akarom.” A probléma nagyságát az jelzi leginkább, hogy (éppen a Biblia-értelmezések korlátok közé szorítására) a tridentin zsinat fontosnak tartotta definícióval megkülönböztetni a históriát és a fabulát. Körülbelül akkora sikerrel, mint amilyennel Hayden White bevezette a „modern esemény” fogalmát.

A nyelv nem mimitikus, nem ábrázol, hanem létrehoz – ezt a főszabályt rövidre zárva a posztmodern számos teoretikusa kijelenti: nincs autentikus valóság (Kuhn¹⁵ szerint hipotézisek határozzák meg azt, amit valóságnak nevezünk) és nincs objektív kutathatóság. Ezek mostanra már–már közhelyek. A posztmodern tézisei nem egyszer relativisták, agnosztikusak és következménytagadók; arany szabálynak tarják a többes számot („nincs kánon, csak kánonok”, „nincs történelem/történet, csak történelmek/történetek” stb.), a diszkontinuitást, és borzonganak a fejlődésközpontú, teleologikus narratíváktól. Az alkotó individuumnál többnyire fontosabb számukra a közösség, a kulturális meghatározottság, a hagyomány. Mindezt egyszerre szeretném rosszállólag és elismeréssel mondani: miközben az idézethalmokkal és tekintélyérvekkel felszerelt agytornák egy része, megítélésem szerint, a kultúrtörténet legnagyobb meddőhányóját hozta létre, a legtágabb értelemben vett szellemtörténetre igencsak ráfért a posztmodern kikényszerítette elbizonytalanodás.

¹³ Részletesebben később.

¹⁴ Vö.: FABÓ, 1980, 196.

¹⁵ Vö.: KUHN, 1984, 1062. jegyzet.

A posztmodern történész számára a nemzet nem feltétlenül a nyugati civilizáció csúcspontja; a bátrabb teoretikusok elméleteik politikai következményeivel is szembenéztek, a nyugati demokráciák berendezkedése, a kiépített hatalmi rendszerek vállalhatatlanok például az iráni forradalomról igen sajátosan tudósító Foucault¹⁶ számára.

Hayden White, David W. Noble stb. és követőik büszkén és meggyőződéssel vallják: „Mi, történészek, mindannyian művészek vagyunk,”¹⁷ aminek, mint vázolni próbáltam, az egyik korai rokonjelensége a „poeta theologus” szemlélet, de részletes elemzéssel kimutathatók volnának más neoplatonikus előzmények is, mint a humanista költészet-felfogás és kivált a páli kegyelem-tan.¹⁸

Érthető módon a posztmodern történész gyakran inkább érdeklődik a historiográfia, mintsem a história iránt. Ennek legfőbb oka, hogy a posztmodern alapelvek módszerként a historiában kevésbé, ám a historiográfiában sokszor remekül alkalmazhatók,¹⁹ erre jó példa Hayden White 19. századi történelmi nagynarrációkat elemző *Metahistoryja*.²⁰

A posztmodern szélsőséges. Kis részigazságokra nagyívű állításokat alapoz. Lételeme az erős szembeállítás. Néha mintha egyenesen sportot csinálna a megfontolt agy elleni merényletből. Ez a csibészmentalitás a legfőbb erénye. Többnyire tetszetős, tipikus féligazságokból építkezik („amit a múlttól mondunk, saját magunkról mondjuk”),²¹ a nem igaz, de *van benne valami* kijelentések vizsgálatához ragaszkodik. Az idézett állítás triviális részének (a múlttól beszélő személyisége, kulturális és egyéb kontextusai mindenképpen beleszólnak abba, hogy mit mond a múlttól) jól ismert és régi igazsága átcusszan egy valószínűleg nem igaz terepre (a *beleszóló* alakul át *meghatározózá*); a posztmodern megállapítások igazságmagva szinte sohasem új, miközben mégis merőben új nézőpontra, vizsgálatra kényszerít. Azaz a posztmodern többnyire nem mond újat, *viszont azt bátran és jó hangosan mondja*.

¹⁶ Vö.: RIGÁN, 2005.

¹⁷ „Mi, történészek, mindannyian művészek vagyunk.” NOBLE, *Interjú*, 1996, 139.

¹⁸ Az ehhez kapcsolható teológiai hermeneutika különösen megtermékenyítő lehetne a posztmodernről gondolkodók számára.

¹⁹ Vagy legalábbis azt a benyomást keltik.

²⁰ WHITE, 1973. – A módszer aprópénzre váltása, mechanikus alkalmazása igen kétes eredményekre vezethet. Vö.: <http://www.lehigh.edu/~ineng/syll/syll-metahistory.html> (2011. március 10.) A honlap (véltetőleg egyetemista) szerzője precízen alkalmazza White kategóriáit, a Cabeza de Vaca *Relacionja* (1544) alapján készült, általam nem ismert *Cabeza de Vaca* (1991) című filmre. Az eredmény komikus. „Hiszik vagy nem, Hayden White nagy igazsága, hogy a történelmi stílus akképp fejthető ki, mint egy költemény. Ez az oka, hogy ő (H. W.) a történetírást költői tevékenységnek nevezi.” – okosítja ki a honlap szerzője olvasóit, majd a Pocahontas-történetet ajánlja a leendő módszer-hasznosítóknak elemzésre.

²¹ FRIEDEL, 1993, 37.

Posztmodern (= a posztmodern által felismert, preferált) jelenség régen is volt, és divatjának hunytával sem fog megszűnni. Örök és képződik.²² Sajátosan posztmodern történetírás például a 16. századból Forgách Ferenc főpap–diplomata latin nyelvű történeti munkája, amelyet a bátyja, Forgách Simon protestáns hadvezér látott el magyar nyelvű jegyzetekkel, továbbá megjegyzetelte Istvánffy Miklós is. Igazi polifónia: a jelentés, a történelmi esemény sor Forgách Ferenc latin szövegének és Simon magyar jegyzeteinek, továbbá Istvánffy megjegyzéseinek felelésében konstituálódik.

A fogalmat a posztmodernről írók rendkívül szeretik a hagyományossal, sőt, többnyire definiáltabban, a német historizmus hagyományával (mindegyik előtt Wilhelm von Humboldt és Leopold von Ranke téziseivel) oppozícióban megfogalmazni.²³ Ez önmagában nem lenne baj, de a művelet során mint ha elfelejtenék a történetírás több ezer éves hagyományát: ilyen módon nem derül fény a német pozitívizmushoz (amely a posztmodern híveinek interpretálásában gyakran jámbor és naiv szobatudósok foglalatosságának látszik) képest definiált posztmodern kategóriák mélységes rokonságára a középkori történetírással vagy más, Rankéké előtti történelemszemléletekkel; *a posztmodern szegyélli szüleit* (vagy egyszerűen nem ismeri).²⁴

²² „For postmodernity is not an 'ideology' or a position we can choose to subscribe to or not: postmodernity is precisely our condition: it is our fate.” JENKINS, 1999, 6. (A posztmodern nem egy ideológia vagy egy nézőpont, amelyet mi tetszőlegesen választunk, s vagy elfogadunk, vagy nem, a posztmodern pontosan a mi helyzetünk, a mi sorsunk/végzetünk.) – Egykoron Derrida írt valami nagyon hasonlót a dekonstrukcióról.

²³ Az ok világos és paradox. Humboldt és Ranke nevével fémjelvezhető (hagyományosan) *a professzionális, a tudományos* történetírás. Komoly történész a *nem* professzionálissal, a *nem* tudományossal nyilván *nem* foglalkozik. De hát a *professzionálisnál, a tudományosnál is professzionálisabb, tudományosabb* posztmodern (= jelenlegi tudása a tan híveinek) számos ponton rokonítható a *nem* professzionálissal, a *nem* tudományossal. Látszathasonlóság, különböző filozófiai azonos (hasonló) következményei? Hát ezt azért nagyon meg kellene vizsgálni, hogy van-e ilyen, hogy például modern korunk és a középkor „szerzőhalálának” tényleg nincs-e közös eszmei háttere stb. Ez a szemlélet köszön vissza például Gyáni Gábor írásaiban: 18. század végéig a történelem irodalmi műfaj (ez ugyan de facto nem igaz), írja, majd „a történetírás éppen akkor vált tudománnyá, amikor kiszakadt a fikciók előállításának a világából”. Kiderül persze, hogy szegény történetírás csak hitte magáról, hogy tudomány, mert az igazi tudomány a posztmodern – amely nem tudomány. Vö.: GYÁNI, 2000, 27. – Természetesen némileg igazságtalan vagyok a szerzővel szemben, természetesen értem, hogy mit akar mondani, de az is természetes, hogy okkal–joggal rovom fel a 18. század vége előtti történetírás valamifajta *homogén tudománytalanságként* való felfogását.

²⁴ Hogy csak egy proto-posztmodern történészt említsek: Fessler Ignác Aurél (Ignatius Aurelius Fessler, 1756–1839). Nézetait az újhistorizmus egyik jelenlegi apostola, Stephen Greenblatt is bármikor vállalhatná. Fessler szerint: történelmi bizonyosság („historische Gewissheit”) nem létezik, a történelmi valószínűség („historische Wahrscheinlichkeit”) alakul pszichológiai bizonyossággá (psychologische Gewissheit). Vö.: MAMÚL, 2005, 93–94. (Fessler Ignác szócikk, Lux Etelka [= Kószeghy Péter]).

A posztmodern a történeti tényt éppen tény jellegétől igyekszik megfosztani. Egy definíció igényével fellépő írás szerint: „A posztmodern által vallott... felfogás így hangzik tehát: a történeti tény olyan, a források adatain alapuló konstrukció, amely a valóság leírása során, e valóság leírásának a keretében keletkezik.²⁵ Semmi sem szól tehát amellett, hogy fel kellene tételeznünk elemi és abszolút tények létezését; nem, mivel a történeti tényt végső soron az elmélet és a kontextus szüli, ezért is tekintjük a tényt viszonylagosnak (hiszen mindig csak valamely kulturális univerzum függvényében konstatalható), és értelemszerűen nem több pusztá absztrakciónál.”²⁶

Mármost ez szerintem nincs így. Ebbe a mondatomba, persze, bele lehetne kötni: hiszen *végső soron* csak megállapodás kérdése, hogy a történelmi tényt hogyan definiálom. Mind a pozitívista, mind a posztmodern „történelmi tény” meghatározás azzal érvelhet ún. igaza mellett, hogy a történetírás gyakorlatában hasznosabb, hogy a rendszerbe illőbb. Jómagam nem vagyok (mindenben) pozitívista, ám a történelmi ténynek csak pozitívista jellegű definícióját tudom elfogadni. Ennek a lényege, hogy a jelző („történelmi”) nem változtatja meg a jelzett szó hétköznapi alapjelentését, azaz (elemi, pozitív) *tényen* azt értem, amit a latin *factum*on.

A posztmodern értelmezés esetén – „források adatain alapuló konstrukció” – *factum* = konstrukció;²⁷ azaz a történelmi tény más, mint a hétköznapi, benne van a konstruáló, az a személy, aki szelektál, értékpreferenciákat érvényesít stb. A konstrukciót tényleg (így is lehet mondani) elmélet és kontextus szüli (nem mintha az elmélet nem lenne a kontextus része). Az idézet értelmezhető állításai a posztmodern által olyannyira kedvelt meglepő állításhoz vezetnek: a tény konstrukció, mint ilyen, viszonylagos, nem több absztrakciónál; azaz a történelmi tény nem olyan, mint a szokásos tény, amely tény lévén, nem viszonylagos.

Viszont (feltéve, de nem megengedve) ha a „történeti tény = egyenlő konstrukció” állítás igaz, akkor abból *nem* az következik, hogy a történelem konstrukció (ezzel nem lenne vitám), hanem hogy a múlt konstrukció, s ezzel már van. Múlt csak egy van, s az nem (utólag) konstruált, történelem számos, és természetesen konstruált.²⁸ Eco idézi egyik írásában²⁹ Aquinói Szent Tamást,

²⁵ E mondat értelmezhető része szerintem ennyi: „a történeti tény a források adatain alapuló konstrukció”.

²⁶ GYÁNI, 2003, 23.

²⁷ *gondolati alkotás* – (lat. constructum 'egymásra rakott', 'megépített', 'létrehozott'), hogy jelenthetne *factumot*?

²⁸ Így gondolja ezt Keith Jenkins (JENKINS, 1991) is, akit Gyáni helyeslőleg idéz: „A történelem és a múlt ugyanis két külön dolog.” GYÁNI, 2000, 14.

²⁹ ECO, 2001A, 494.

aki szerint a Mindenható még egy nem szűz hölgyet is képes visszahelyezni lányi állapotába, mind erkölcsi, mind fiziológiai vonatkozásban. De Aquinói szerint, még Isten sem teheti meg nem történtté, ami megtörtént. Ez megsértene ugyanis az idő törvényét. A megtörtént nem relativizálható ugyanezért, az *egy múlt* miatt.

Nyilvánvaló, hogy a posztmodern (legalábbis a Gyáni-féle) és én nem ugyanazt értjük történelmi tényen. A Ricoeur által megfogalmazott „törések”³⁰ a történelmi tény abszolút és elemi tény voltát csak akkor kérdőjelezzik meg, ha valaki Ricoeur-t félreérti.

A hétköznapi és a történelmi tény, szerintem, tulajdonságaiban azonos. Mondjuk, megkérdezem a kedvesem: van itthon sör? Vagy azt mondja: *van*, vagy azt: *nincs*, vagy azt: *nem tudom*, vagy azt: *valószínűleg igen*, vagy azt: *valószínűleg nem*. (Vagy hazudik, vagy téved. Erre való a forráskritika. Az intenciókat most ne vizsgáljuk.) Mint a fekete–fehér, igen–nem nevezetű játék bizonyítja, minden állítás felbontható eldöntendő kérdésekre,³¹ legfeljebb sok lesz belőlük. Ezek az eldöntendő kérdések azok a téglák, amelyekből a történész építkezik, s csak a fenti ötféle téгла (válasz) lehetséges. Legalábbis az európai kultúrkörben szokásos alternatív logika esetén. Más kérdés a nyelv pontatlansága: mi az, hogy itthon? Ha az albérlőnek van söre, akkor van-e itthon sör? Sör-e az alkoholtmentes sör? Stb.

A hétköznapi és a történelmi tény a posztmodern szerint két merőben különböző dolog, s a pozitívista összekeveri a történelmi adatot a történelmi tény-nyel. Két ilyenyre különböző megközelítés esetén, s hozzátevé, hogy a posztmodern történelmi tény képviselői szerint a pozitívista történelmi tény manapság „egyszerűen nem védhető” álláspont,³² elég valószínűtlen, hogy a két nézet képviselői valamilyen is egyetértsenek.

Igaza van abban a posztmodernnek – de ezt ki vitatja? –, hogy a téglákból, ugyanannyi és ugyanolyan téglából is, a legkülönbözőbb házakat lehet építeni, a legkülönbözőbbek között számos igen jó és igen rossz, igen szép és igen csúnya is lehet – de ez nem változtat a téгла létezésén, valamilyenségén.

Tehát (szerintem) van téгла, van elemi és abszolút (történeti) tény: mindenfajta történeti konstrukció és narráció (nem kizárólagos) építőeleme. Mind ontológiai, mind episztemológiai létezésük és világos (nem feltétlenül igaz) válaszokat adó képességük, tény-sajátlagosságuk (számomra) megkérdőjelezhetetlen. A történelmi nagy narrációk mindig kisebb narrációkból, azok még kisebbekből épülnek fel, és így tovább, ám ennek a sajátos hagymanak, jó esetben, van mag-

³⁰ RICOEUR, 1999A, 57–58.

³¹ A nem eldöntendő kérdésekre adott válasz sokszor szükségképpen narratív, s mint ilyen számos képzetes elemet, kontextust tartalmaz (gondoljunk el egy választ, például a „milyen volt a kora újkor nőszőmnye” kérdésre), de minden felbontható eldöntendő kérdéssé végtelen sorára (szertették a nagymellű nőket? stb.). Világos, hogy a módszer az analóg digitálissá konvertálásával azonos jellegű. Ennek számos, itt nem részletezendő következménye van.

³² Gyáni Gábor szíves szóbeli közlése.

ja: a történelmi tény. Ez persze az analitikus filozófia egyfajta aprópénzre váltása. De hangsúlyozottan *nem* azt állítom, hogy egy komplex egész elemi részei közötti relációik mindig megismerhetők, és ily módon, mondjuk, egy nagynarráció, újraépíthető. Nem működik az analízis, és nem működik a szintézis. Kellően komplex, nem mechanikus jellegű rendszereket az analízis csak szétrombolni képes, és nem szétszedni. Mindez nem változtat azon, hogy a komplex rendszerek elemi részekből épülnek fel, a történetírás pedig (más egyebek mellett) olyan elemi tényekből, amelyekről a fenti öt megállapítás egyike tehető.

Gyáni Gábor (és általában a posztmodern teoretikusok) Engel Pál nézetét (s általában a hasonló történész nézeteket), amellyel az enyém lényegében azonos, a következőképpen kritizálja: „...miközben nem is titkolt szkepszissel tekint a történetírásra mint tudományra, aközben sem adja fel jogos igényét a tudományosság iránt. De vajon hogyan állítható egyszerre ugyanarról valami és annak éppen az ellenkezője? Úgy, hogy a történész tevékenységét egyszerűen megkettőzi: elválasztja egymástól a tiszta (értsd: tudományos) kutatást, valamint a konstruáló (a sztorigyártó) írást, vagyis a múlt elbeszélésének szorosan vett történetírói aktusát.”³³

Esett az eső. Az út egy része vizes lett, egy másik része száraz maradt. Tehát az út, mint olyan egyrészt vizes, másrészt száraz. Na, de hogyan állítható egyszerre ugyanarról valami és annak éppen az ellenkezője? Úgy, hogy az utat egyszerűen megkettőzzük: elválasztjuk egymástól a vizes és a száraz részt. Mi lenne, ha csak az állítanánk, hogy az út egy darabon vizes, majd száraz? Miért nem lehet egy ilyen típusú állítás érvényes?

A történész és a természettudós egyaránt adatokat gyűjt, hogy ezt méréssel vagy éppen levéltári kutatással teszi, nem lényegi különbség. Ami ezután következik: az elméletalkotás illetve a narráció, nos, itt már valóban nagy a különbség a természettudományok és a humaniorák között.

*

Végsőkig leegyszerűsítve: pozitívizmus kontra posztmodern: *világnézet kérdése*. Egy példa: az újhistorizmus atyjának is tekinthető Stephen Greenblatt annak a bizonyítására, hogy a Shakespeare-re vonatkozó adatokban mennyi a bizonytalanság, többek közt az alábbiakat írja: „...találgatás tárgya az életrajz megannyi eseménye is. A stratfordi lelkipásztor bejegyezte az egyházközségi anyakönyvbe, hogy keresztvíz alá tartatott »Gulielmus filius Johannes Shakespeare« 1564. április 26-án. A sok kétes hitelű adat között ez az egy kétségbevonhatatlan, de a tudósok utóbb április 23-ra tették Shakespeare születésnapját, azon az alapon, hogy általában háromnapos korukban keresztelték meg az új-

³³ GYÁNI, 2000, 9.

szülötteket – tehát megint csak találgattak.”³⁴ Igen, ez így is értelmezhető. De úgy is, hogy egészen pontosan *tudjuk*, mikor keresztelték meg Shakespeare-t, következésképp *tudjuk*, hogy mikor született, *legfeljebb nem napra pontosan*. A két állítás ugyanazt interpretálja, egyik sem „hazudik”, de más nézetet (igen, ha tetszik: világnézetet) képvisel: a bizonytalant, illetve a biztosat preferálja. A pozitívista attitűdöt képviselő kutató – mélyen meghajolva posztmodern kollégáinak érvei előtt – készséggel elismeri, hogy van két (több, de ezek az alapvetők) sajátosság, amely miatt a tényekből építkező történettudomány sohasem lehet pozitív tudomány. Azaz a maga elé tűzött cél elérhetetlen. Az egyik, mint már volt róla szó: maga a „fertőzött”, a sohasem teljesen transzparens nyelv. A másik a tényekből építkezés – objektívvá sohasem tehető – folyamata, a habarcs, amely a történész szubjektumából, a kulturális meghatározottságból stb. tevődik össze (lehet, hogy e kettő lényegében egy). Az (irodalom)történésznek lehet minden adata pontos, építkezhet kizárólag „igaz” tényekből, az igazi, egyetlen és felülírhatatlan Balassi-életrajzot, -poétikát (bármit) senki sem írhatja meg. Egy (irodalom)történeti munkát támogathat bármilyen tudományos konszenzus, a benne foglaltak igazságértéke, múltreferenciája mindig viszonylagos lesz. Pontosán azért, mert a múlt nem megismételhető. A tudományos konszenzus pedig változhat.

S itt van a tényleg alapvető különbség a humán és a természettudományok között. Az utóbbiak esetében elvileg elképzelhető (bár a jelenlegi magyar tudományoszerkezet ismerve, nem valószínű), hogy a magányos, vidéki tudós rájön valamire, felballag az Akadémiára, s ott, mivel bizonyítékai vannak, mivel bármikor ellenőrizhető, megismételhető kísérletek eredményére támaszkodhat, meggyőzi a vaskalapos tudósokat forradalmi igazáról. Hogy ez így van, azt számomra legjobban a minden tisztességes természettudós által vallott alaptétel bizonyítja: „Abban a pillanatban, amikor kutatók erőviszonyai döntenek el egy kérdést, nyilvánvaló, hogy nem tudományos döntés történt.” A humán tudományok esetében viszont, vélhetjük, *kizárólag* a „kutatók erőviszonyai” döntenek, mert mi más dönthetne?

Azért sok minden befolyásolhatja eme erőviszonyokat, szerencsére. Nem igaz, hogy a történetírás – irodalomtörténet-írás – szövegértelmezés során ne lehetne vizsgálni a gondolatmenet logikáját, koherenciáját, tisztességét. Továbbá ott vannak a jó öreg pozitívizmus szempontjai: pontosság, tényisztelet, tényfeltárás. A humán tudomány a természettudománynál kétségtelenül *sokkal inkább kiszolgáltatott* a tudományos konszenzusnak, a tekintélynek,³⁵ de azért vannak önvédelmi fegyverei.

³⁴ GREENBLATT, 2005, 14.

³⁵ Jellemző, amit ezzel kapcsolatban Noam Chomsky magáról ír. „Foglalkoztam például matematikai nyelvészettel... senki sem kérdőjelezte meg a beszédhez való jogomat, nem kérdezte, van-e doktori fokozatom matematikából... Arra kíváncsiak, hogy igazam van-e vagy tévedek... Ám amikor társadalmi kérdésekről vagy külpolitikáról... folyt a vita..., „többször kértek tőlem papírokat, vagy az iránt érdeklődtek, hogy milyen speciális végzettség jogosít fel arra, hogy a kérdéses

Annak egyébként, s ilyen szempontból is fontosnak tartom Szent Tamásnak az idő kicselezhetetlenségéről alkotott véleményét, hogy létezik nem relativizálható történelmi tény, hallatlanul fontos morális – etikai – jogi következményei vannak.

Nagyon leegyszerűsítve: nem mindegy, hogy ki az, aki ő, s ki az, akit őnek. A miért ő, igazságosan ő-e stb. kérdések elvezetnek az elemi tény fogalmától, de megválaszolásuk során (jó esetben) elemi, abszolút tények sorozatából építkezik a történetész.

*

Nem tudom, mi az *igazság* (de a siker reményével kecsegtetve vizsgálom, hogy egy eldöntendő kérdésre adott válasz igaz-e vagy nem, illetve esetleg megválaszolhatatlan), s nem áll rendelkezésemre valami jól bevált *módszer* (vonzódásaim vannak). Jobban látom azt, hogy mi nem az igazság; többnyire fortélyos megfogalmazások rabjainak vélem mindazon irányzat zászlóvivőit, akik bizonyossággal hirdetnek olyan – akár koherens rendszert alkotó – tanokat, amelyek túllépnek a pragmatikus *módszere*n és mély *ismeretelméleti tanulságokkal* szolgálnak. Számomra a legelvontabb tudomány is – végső soron – empirikus³⁶ (nem igazán elegáns nézet, belátom). Kifejezett fenntartással viseltetem az irodalomtudomány koherens és logikailag hibátlan struktúraalkotásaival szemben, amelyek azért hirdetik igaznak magukat, mert koherensek és logikusak. Pedig mindez roppant kevés: a tapasztalattal (a megfigyeléssel és megfigyelés beavatkozó hatásával) való szembesítés nélkül az igaz vagy hamis kérdése nem dönthető el. Úgy viszont igen.³⁷ Ami nem az jelenti, hogy lehetne egy igaz történetet írni, múltat történelemmel megfeleltetni.

*

A *posztmodern történelmi idő* elsősorban Foucault és követői találmánya. A „homogenizált és folytonos” múlt fogalmát felváltja a „diszkontinuus történelem... az, amely tulajdon létünkbe is bevezeti a megszakíttottság tapasztalatát.”³⁸

témáról beszéljek.” „Általában igaznak tűnik az, hogy minél gazdagabb intellektuális tartalommal rendelkezik egy terület, annál kevesebb figyelmet fordítanak a papírokra, és annál nagyobbab a mondanivalóra.” CHOMSKY, 1979, 6–7. – Idézi: SOKAL–BRICMONT, 2000, 27–28 (jegyzet).

³⁶ Az esetlegesen felmerülő ismeretelméleti problémákat John R. Searle *báttér-elmélete* számomra jól megoldja. Vö.: SEARLE, 2005 [1994], 282–285 és az itt idézett írások. A lényeg: „...minden egyes kijelentés egy teljes kulturális és biológiai háttérrel feltételez (a hiedelmek és egyéb intencionalitások által alkotott Hálózat mellett).” SEARLE, 2005, 283.

³⁷ Például a filológia számomra létező tudomány, kijelentéseiről eldönthető, hogy igazak-e vagy nem (kellő ismeret esetén).

³⁸ GYÁNI, 2003, 15.

Antifoucaultista vagyok. A jeles történész végletesen dekontextualizál (egyébként általam olvasott történelmi műveiben³⁹ sokkal kevésbé, mint nyilatkozataiban),⁴⁰ míg én kifejezetten törekszem rá, hogy a történelmi eseményt ne szakítsam ki eredeti környezetéből és összefüggéseiből. Azt is mondhatnánk, Foucault-t (és követőit) elsősorban a jelen érdekli, engem, őszintén és tényleg, nem a jelen előzményeként értelmezett (még ha az is) múlt, nem a kánonképzés szempontjából strukturált, hanem a múlt, mint olyan, a maga egykori (teljességében rekonstruálhatatlan) kontextusában.

Ugyanakkor Szilasi László és Takács József vitája⁴¹ arra figyelmeztet, hogy hangsúlyozzam: a „múltbeli szövegeket a következőkétől elvágni” nem lehet,⁴² hogy *a múltat semmilyen módszerrel nem tudom máshonnan nézni, csak a jelenből*. Amit erről Gadamer mond:⁴³ „Hiszen a modern tudomány tudományossága éppen abban áll, hogy objektiválja a hagyományt, s az interpretáló jelenének a megértésre gyakorolt bármiféle befolyását módszeresen kiküszöböli” – azt én nem értem (ha visszahelyezem a kontextusba, akkor viszont igen).⁴⁴ „Objektiválni a hagyományt” – mondjuk, ezt még felfogom. De hogy lenne lehetséges az „interpretáló jelenének” bármire gyakorolt bármiféle befolyását módszeresen kiküszöbölni? Lehet rá törekedni (ezt teszem), miközben tudom, hogy nem lehet (teljességgel) végrehajtani. Szent Ágoston *a múlt csak a múlt jelenében létezik*⁴⁵ felfogása viszont világos.

A történetírónak tárgyát a kor gondolkozásmódjába, szokásrendjébe ágyazva kell elmondania, mivelhogy a múlt csak konvencióinak kontextusában válik (már amennyire) érthetővé, s e konvenciók kontextusa éppen azért igényel magyarázatot, mert a mából tekintünk rá, s mondjuk száz éve, meglehetősen egészen más magyarázat lett volna szükséges, s kétszáz év múlva is más lesz szükséges. A történetíró, ahogy távolodik saját korától, egyre inkább idegen kultúrát leírni próbáló antropológus.

A posztmodern a történetírás többszólamúságából a narráció szólamát mintegy egyszólamú dalnak hallja, a hagyományosabb történész jobban figyel a (számára hallható) források hangjára. Amikor például Pálffy Géza megjegyzi Nagy László történész-kollégájáról, hogy az könyvet írt Nádasy Ferencről, *ám szinte csak kiadott források alapján*,⁴⁶ akarva-akaratlanul tanúságot tesz a források

³⁹ FOUCAULT, 1996; FOUCAULT, 1990.

⁴⁰ FOUCAULT, 1998A; FOUCAULT, 1998B.

⁴¹ Vö.: SZILASI–TAKÁTS, 2003A.

⁴² SZILASI, 2003B, – szerintem megkérdőjelezhetetlen – vitabeli állítása.

⁴³ Takács idézi mint állítása melletti érvet. Vö.: TAKÁTS, 2006, 13.; GADAMER, 1984, 234.

⁴⁴ Ha már tekintélyidézetek kellene, akkor inkább Martin Heidegger: „a történelem mindig csak az én jelenemből kiindulva érthető meg.” HEIDEGGER, 1993, 256.

⁴⁵ Vö.: RICOEUR, 1999B, 301.

⁴⁶ PÁLFFY, 1997, 12.

kontra narráció kérdésében. Az elemi történeti tény *nem* olvad megkülönböztethetetlen módon a narrációba – véli a nem posztmodern-elvű. Minden narráció!⁴⁷ – zúgja erre felháborodottan a posztmodern kórus.

Hogy a *múlt és a történelem nem azonos*, ezt a történésszél jobban senki nem tudja. Neki megadatik annak az érzete, hogy teremti a múltat, pedig dehogy, csak a történelmet, de azt tényleg. És hát a számunkra lévő múlt a történelem. Úgy vélem, ez evidencia, és számos oka van, mint például a történelem textuálisága,⁴⁸ a források fennmaradásának esetlegessége, végső soron a múlt *minden vonatkozásának* nyilvánvaló feltárhatatlansága. Tehát vitathatatlan, hogy nincs történelem, csak történelmek, s a történelmek⁴⁹ narrációk. A tények valamifajta sorozata is narráció, egy forrásközlés is az, s „már a pusztá tényleírás sem *mimézis* (az utánzás, a szó szerinti másolás) jegyében folyik”.⁵⁰ Miközben, s nincs itt semmi ellentmondás, az elemi, abszolút történelmi tény létezik.

A posztmodern kánon hatása alatt nem kellene hibáztatni a hagyományos, pozitívista jellegű történetírást azért, mert preferálja a forráskiadványokat, vagy mert regesztákba, annotációkba szorítja tudását.⁵¹ „Ha viszont ennél több is kitelik a történelemtől – csóválja a fejét Gyáni Gábor –, akkor sem ő, hanem a források általa kiválogatott és megfelelő rendbe szerkesztett tényei beszélnek helyette a múltról.”⁵² Nocsak! Ezek szerint a tények (magukért) beszélnek? De hiszen ez az az állítás, amelyet a posztmodern a legkövetkezetesebben (s joggal) tagad! Továbbá minden regeszta, annotáció is narráció – ez megint posztmodern alaptétel, s igaz. Akkor miért baj, ha egy történeti munka *nem* nagynarrációban fogalmazza meg mondandóját?⁵³

Egy beszédmodot sem lehet kötelezővé tenni.

⁴⁷ Ha ez igaz, akkor sem cáfolja a mondat első felének állítását.

⁴⁸ „A *történelem textuálisán* azt értem, hogy először is nincsen lehetőségünk az egész és autentikus múltat megismerni, olyan valaha létezett materiális egzisztenciát, amely ne a kérdéses társadalom fennmaradt textuális nyomainak közvetítésével jutna el hozzánk – olyan nyomok közvetítésével, amelyeknek fennmaradását nem fogadhatjuk el pusztán esetlegesnek, hanem feltételeznünk kell, hogy legalábbis részben konzekvenciái a megőrzés és a felejtés társadalmi folyamatainak; és másodsor, hogy eme textuális nyomok maguk is későbbi textuális meditációk eredményei, amikor is 'dokumentummá' váltak, amelyekre a történészek saját szövegeiket alapozzák, a 'történelmeket'. Ahogyan Hayden White nyomatékosan az emlékezetünkbe idézi, az ilyen textuális történelmek szükségszerűen, de mindig befejezetlen módon narratívák és retorikai formuláikban azt a 'történelmet' konstituálják, amelynek megismerését biztosítják.” MONTROSE, 1998, 116–117.

⁴⁹ Az emlékezetek nem feltétlenül. De ez nagyon messzire vezetne.

⁵⁰ GYÁNI, 2003, 18.

⁵¹ Mint, ha jól értem, teszi ezt, például Gunst Péter. GUNST, 1995.

⁵² GYÁNI, 2003, 20.

⁵³ Nem lennének igazságos, ha a regeszta-típusú történetírástól való idegenkedést csak a posztmodern történészek nyakába varrnám. Természetesen ennek is megvan a távoli – humanista történetírás, magyar vonatkozásban a legjobb példa Bonfini – és a közelmúltbeli – például Eckhardt Sándor marasztalja el Illésyt, hogy „csak” regesztákat írt – előzménye.

3. Történelem, (irodalom)történet, irodalomtudomány

Felfogásom szerint az irodalomtörténész: *történész*, s akkor is az, ha a jelenről nyilvánul meg,⁵⁴ hiszen a jelen annyi, mint a múlt és jövő ütközőzónája, a tág jelen (mint *ma, idén, ebben a században*) vagy múlt, vagy jövő.⁵⁵ Nem azt nevezem történésznek, aki a múltat vizsgálja, hanem azt, aki az időben változót.⁵⁶

Az irodalommal hivatásszerűen foglalkozóknak szememben két csoportja van,⁵⁷ úgymint irodalomtörténészek és irodalomelméleti/módszertani szakemberek.⁵⁸ E két szakmát adott esetben persze művelheti ugyanaz az ember, rokonszakma, végtére is, „gáz- és vízvezeték-szerelő”. A különbség: az irodalomtörténész a múltbeli *és/vagy*⁵⁹ a jelenbeli (irodalmi) szövegeket *legszélesebb*, a szövegen *kívüli* kontextusukban,⁶⁰ *történetiségükben*⁶¹ és/vagy szöveghez tapadó retorikájukban tanulmányozza.⁶² Az irodalomelmélet szakembere egyrészt a hogyanról, másrészt e tevékenység filozófiai vetületéről nyilatkozik. A kritikus nem külön kategória, hol ezt csinál, hol azt, válogathat az irodalomtörténész szereplehetőségeiből.

E rokonszakmák ismerete kölcsönösen hasznos lehet, de egyáltalán nem szükségszerűen az. Sem azzal a megközelítéssel nem tudok egyetérteni, hogy a

⁵⁴ Ennek az *irodalomtörténész* értelmezésénél van jelentősége, amelyről alább lesz szó.

⁵⁵ Értelmezésben történész a futurologus is.

⁵⁶ Vö.: KOSELLECK, 2003, 17–19 és 1. jegyzet.

⁵⁷ S ezen belül végtelen számú alcsoportok. Amennyire tudom, állításom *nem* konszenzusos: az egyetemi tankönyvek másképpen tanítják, éppenséggel például az irodalomtörténészt és irodalomértelmezőt (az utóbbit tartva az irodalomelmélet művelőjének) választják szét két szakmára, ez az én szememben nonszensz. Miért kutatja az irodalmár kutató a történelmet, ha nem azért, hogy a szöveghez, az értelmezendőhöz kapjon újabb s újabb kontextusokat? Minden interpretáció történet, irodalmi szöveg esetén irodalomtörténet.

⁵⁸ TAKÁTS, 2006, 8. – A szerző különbséget tesz irodalomtudomány, irodalomtörténet-írás és irodalomkritika között, mondván, külön beszámfajták, más a tárgyuk (mások a kérdéseik) és mások az eljárásaik. Szerintünk az irodalomtudomány (Takáts: a mű értelmezhetőségének feltételei és lehetőségei) és az irodalomtörténet-írás (Takáts: miért fogadták el a műnek egykor ezt és ezt az értelmét) szétválaszthatatlan gubanc, s az „egykor miért” alapvetően eszmetörténeti kérdése nem lehet teljesen független a „ma miért”-től, azaz a mű értelmezhetőségének feltételeitől és lehetőségeitől. A kritikáról sem hiszem, hogy mindig és feltétlenül „a mű egy különleges értelme mellett teszi le a voksot”; hol igen, hol nem. Az irodalomtörténet-írás–kritika szembeállításakor nem feltétlenül a feltett kérdésekben és a módszerben, inkább a befogadóknak látok különbséget, amely persze (és ez kétségtelenül ellentmond leegyszerűsített téziszemnek) visszahat.

⁵⁹ Mely *vagy* csak eltolódás az *és*-en belül.

⁶⁰ A „*mi az, ami és mitől az, ami*” kérdése. „A »miért fogadták el valaha a műnek ezt vagy azt a jelentését« kérdésre nem lehetséges jó választ adni, ha belül maradunk az irodalmi szövegek tanulmányozásának körén” – írja, szerintünk helyesen TAKÁTS, 2006, 8.

⁶¹ A műalkotás történetisége: *ki írta, mikor, miért, kinek, hová, hol stb.*

⁶² „...amit irodalmi interpretációnak nevezünk – feltéve, hogy jó interpretációról van szó – valójában irodalomtörténet.” DE MAN, 2002, 97.

gyakorló irodalomtörténész tapasztalatai jobban – inkább – igazabban termelik ki a módszert,⁶³ sem a fordítottjával, hogy az elméleti–módszertani szakember bölcs iránymutatása vezesse az irodalomtörténetet író tollát.⁶⁴ És van olyan, hogy nem tudják, de teszik.⁶⁵

A ráismerés az új, a jelenségek természetesen régiek. Például aki korábbi történészker narrációját is felhasználja (s ki nem?), szükségszerűen dekonstruál, lebont és ebből újraépít, az ókortól napjainkig. Viszont ezen dekonstruktőröknek egészen elenyésző hányada foglalkozott tevékenysége filozófiai, episztemológiai vonatkozásaival, ismerhette a heideggeri destruktíót, Jacques Derrida dekonstrukció-elképzelését,⁶⁶ hallott a *différence–différance*⁶⁷ elkülönböződés-tanáról; ugyanakkor tagadhatatlan, hogy ezek az időnként egészen elképesztő dekonstrukció értelmezések, ráakódások (a kettős gesztustól a felforgatáson és elmozdításon át a „több mint egy nyelv”-től az igazságosságig)⁶⁸ nem csak a metafizikát, de a szűkebb értelemben vett irodalomtörténetet is megtermékenyítették, és Derrida állításától messze kerülve, a szó legszorosabb értelmében vett módszeré váltak.⁶⁹ Derrida egész életműve szememben leginkább azt példázza,⁷⁰ s kétségtelen, ez elég feyerabendosan hangzik („anything goes”),

⁶³ Ha jól értem, ezt vallja Takáts: „Úgy látom, hogy az irodalomtörténet-írást tárgyaló olyan normatív elméleti fejtegetések, amelyek nem ténylegesen létező történeti gyakorlatok interpretációjából nőnek ki vagy nem töreksenek a tényleges gyakorlatokhoz legalább illeszkedni, gyakran terméketlenek.” TAKÁTS, 2006, 7.

⁶⁴ Ezt nem szokták vallani, de ezt szokták tenni mindazok, akik különösen, egyfajta párttagságig menően elkötelezettek egy elmélet mellett, akik éppen most, saját bevallásuk szerint, váltják a paradigmát, akik saját elméleti tájékozottságukat erőteljesen igyekeznek más kutatókra rátküldeni.

⁶⁵ Marx kevés bölcs mondásainak egyike. Szilasi László írja: „Eckhardt Sándor pedig 1948-ban egész egyszerűen valóban megírt egy korát megelőző, érthetetlen módon konkrétan trópus-funkciótörténeti tanulmányt, az a címe, hogy *A régi magyar költők képei*.” SZILASI, 2003B.

⁶⁶ Derrida és követői szerint a dekonstrukció nem módszer, nem kritika, nem analízis, nem aktus és nem is művelet, hanem objektív esemény. Ám az utóbbi évtizedek gyakorlatában: módszer is.

⁶⁷ DERRIDA, 1967.

⁶⁸ DERRIDA, 1972; DERRIDA, 1988; DERRIDA, 1994.

⁶⁹ A módszer és alkalmazása magyar módra – Szilasi László így írja le a folyamatot: „Mivel azonban nálunk hiányoznak a szoros olvasásnak és a strukturalizmusnak azok a színvonalas *monográfiái*, amelyek a dekonstrukció parazitája eséllyel elősködhetne, a hazai dekonstrukció nem csupán eleve halálra van ítéelve, de ami még rosszabb, addig (a nem túl távoli időpontig) is az eltévéd s anyaszervezet nélkül tengődő elősködő valóban meglehetősen ironikus szerepére van kárhóztatva. Valóban: ha fellapozzuk például Jonathan Culler klasszikus aposztrophé-tanulmányát, egész egyszerűen megdöbbentő az előtörténetként hivatkozott, s így játékba hozható korábbi irodalomtörténeti munkák mennyisége és színvonala – ezzel szemben a honi dekonstruktőr (miközben olvasásmódját radikálisan új *módszertani* korszak nyitányaként *szcenírozza*) munka közben, vagy ahelyett, nem ritkán teljesen érdektelen elődök harmadrangú metafizikus csinálmányainak zajos *izzé–porrá* zúzásával kénytelen elszórakoztatni magát.” SZILASI, 2003B.

⁷⁰ A Searle kontra Derrida vitában én egyértelműnek látom az előbbi igazát s főleg azt az igazságot, hogy Derrida számtalanszor egyszerűen blöfföl. Vö.: *Régi az újban*, 2005. Searle utolsó nagy

hogy a szómágia is (és valószínűleg bármi: brainstorming) gerjeszthet (irodalom)tudományt.

Az irodalomtudomány, a fentebb adott definíció értelmében (az irodalmi szövegek tanulmányozása „*legszélesebb*, a szövegen *kívüli* kontextusukban”) olyan kérdésekkel is foglalkozik, amellyel más történeti diszciplínák. Úgy is fogalmazhatnánk, az irodalomtörténész sokszor ugyanazt kérdezi, mint a művelődéstörténész, az ideológiatörténész, az eseménytörténész, a pszichológia stb. kutatója. Ez nem baj, sohasem értettem az azon való siránkozást, hogy az irodalomtudomány, úgymond nem találja tárgyát:⁷¹ az irodalom tárgya ugyanis sohasem csak az övé, ez a világ sohasem csak retorikus, a szavak művészete nem vizsgálható a környezettől függetlenül. A legformalizáltabb iskola, a legstrukturalistább megközelítés sem képes erre, ha másért nem, azért, mert minden szó szemantikai mezője szövegen kívülre vezet (nem létezhet nem történeti jelentés). Azt, hogy ki melyik értelmezői iskola híve, többek közt gyakran az dönti el, hogy milyen mértékben és jelleggel veszi figyelembe a szövegen belüli és kívüli (társadalmi) kontextusokat. Az interpretáció, bármely interpretáció, történet.

4. Interpretáció

A kiváló Arany-kutató, Lehr Albert (1844–1924), Toldi-kommentárjaiban valami olyasmit írt, amire a fáma szerint Arany János a lapszálon megjegyezte: „Gondolta a fene!” Egy hagyományos interpretáció-felfogás szerint itt Lehr Albert tévedett, a költő az értelmező vélekedésével szemben nem arra gondolt, s ezt a leghitelesebb tanútól, magától a költőtől tudjuk. Posztmodern szemüvegen át nézve, vagy hogy ezért ennél konkrétabbak legyünk, *pragmatista, anti-esszencialista* nézőpontból, erről szó sincs: Lehr Albert értelmezése is érvényes, hiszen érvényessége nem (csak) közvetlen igazságtartalmától függ: ha nem is gondolt, gondolhatott volna,⁷² továbbá a jelentés alkotórésze lehet ugyan a szerzői intenció, de semmiképpen sem határozza meg azt stb. Sőt, a radikális dekonstrukció képviselői kezüket dörzsölnék, hiszen ez fő tételük: *értés és félreértés nem megkülönböztethető*.

viticikke teljes terjedelmében: SEARLE, 2005 [1994]. A fő–fő blöff (308): „*Il n’y a pas de hors-texte.*” A Derrida-csúsztatásokhoz Vö.: még: LAWLOR, 1993.

⁷¹ Vö.: SZILASI, 2003B: „Az interdiszciplináris találkozások ugyan gazdag interpretatív eredményekkel járhatnak, s járnak is, ám emellett folyamatosan késleltetik és megnehezítik, hogy az irodalom tudományai megtalálják saját kérdéseiket, s ezáltal – végeredményben – saját tárgyukat.” – Szerintem ilyen értelemben az irodalomtudománynak nincs *csak saját* tárgya. Szili József könyvének nagy része erről szól. Vö.: SZILI, 1993.

⁷² Richard Rorty, akit a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem stb. a *Doctor honoris causa* címmel tüntetett ki, például az interpretáció érvényes vagy érvénytelen voltának *bármiféle kritériumát* tagadja. Vö.: RORTY, 1982.; A szerzőtől magyarul: RORTY, 1994; RORTY, 1997; RORTY, 1998.

Vannak persze lehetetlen és őrült⁷³ interpretációk – legalábbis az olyan „mérsékelték” szerint, mint Umberto Eco –, más szóval: (végesen) sok értelmezés adható, de mégsem minden értelmezés érvényes.

Noha az utóbbi állásponttal egyetértek, régi magyar irodalommal foglalkozó kutatóként a gyakorlatban a *soké* leszűkül: kiesik ugyanis minden olyan interpretáció, amely nem tartja tiszteletben a kulturális és nyelvi háttérét.⁷⁴ Példával élve: évekkel ezelőtt bírálatra kaptam egy PhD-disszertációt, amely Balassiról szólva a „herdő” és a „hordó” szavak kétségtelen alaki hasonlóságára építve interpretálta Balassi versét. *Miért ne?* – mondaná a posztmodern apostola. *Mert marbaság* – mondom én.

A szöveg persze létrehozza a maga hatását, s eszem ágában sincs azt gondolni, hogy a befogadóban konstituálódó jelentésbe, annak úgymond érvényes vagy érvénytelen voltába egy irodalomtörténeti gondolatrendőrség beleszólhat. Dehogy. Ám *Balassi (akárki) értelmezésénél* jogom és kötelességem a kulturális és nyelvi kontextus figyelembevételére. Eco különbségtévését elfogadva: ha *interpretálok* egy szöveget, nem tekinthetek el mindenfajta kontextusától. Ha *felhasználok*, azt csinálom vele, amit akarok. Egy radikális pragmatista persze tagadná ezt, mondván: semmi különbség: az interpretálás a felhasználás alesete.

Röviden: a szöveg immanens tulajdonságai döntenek el (vagy inkább: teszik lehetővé), hogy milyen érvényes értelmezések rendelhető hozzá;⁷⁵ az intentio operis – intentio auctoris – intentio lectoris olyan szentháromság, ahol az intentio operis az Úristen (miközben köztudott, hogy a Szentháromság alapvető paramétere: Atya – Fiú – Szentlélek egyaránt és egyképpen Isten). Értékesnek, vitathatatlanul igazságtartalommal rendelkezőnek, de egyoldalúnak tartom mind a befogadástörténet (főleg német) teoretikusainak, mind az újhistorikusok (főleg angolszász)⁷⁶ szerzői intenciót kitüntető irányzatának szempontjait. Ugyanakkor Martyn P. Thompsonnal⁷⁷ egyetértve úgy vélem, hogy ha valaki nem pártkatona (különösen a befogadasesztétika teoretikusai hajthatatlanok), s becsülettel végiggondolja a befogadóban konstituálódó jelentést intencionalista perspektívából és fordítva, be fogja látni, hogy az interpretáció során minden megközelítés hasznos lehet.

⁷³ KAPPANYOS, 2001B; ECO–RORTY–CULLER–BROOKE-ROSE, 1992.

⁷⁴ Vö.: ECO, 2001B, 520; ECO, 1991.

⁷⁵ Ugyanezt mondja Eco, őt értelmezve Kappanyos András, s én sem tudok jobbat. Vö.: KAPPANYOS, 2001A, 479.

⁷⁶ Számomra különösen szigorúnak látszik Quentin Skinner és J. G. A. Pocock.

⁷⁷ THOMPSON, 1993.

5. A posztmodern a régi magyaros⁷⁸ irodalomtörténész barátja

Mivel, mint említettem, a posztmodern elméletek nem alkotnak rendszert, a régi magyaros kedvére mazsolázhat közülük, s a hatásvadász végleteket leszámítva, igen–igen jól teszi, ha mazsolázik.

A címbeli állítás bizonyítása előtt jegezzük meg, hogy a régi magyar irodalom fogalmából csak a „régit”-t nem kell különösebben értelmezni. A „magyar” és az „irodalom” kapcsán a régi magyaros kutató többnyire magyarázkodni kényszerül. A *magyar nemzeti* irodalom rendszerébe a nem magyar nyelvű alkotások besorolását eleve furcsállják mindazok, akik magától értetődő módon nemzetállami keretek között gondolkoznak – ide sorolnám az irodalomtörténészek többségét. Márpedig a régi magyar irodalom nyelve csak kisebb részben magyar. Volt/van erre egy hagyományos elképzelés: a *magyarországi* felfogott irodalom fogalma. Erről elmondható, hogy a középkorban szinte kizárólag latin, a kora újkorban döntően latin, magyar és német, míg a nemzetállammá formálódás időszakától, esetünkben a 18. század végétől, a 19. századtól már magyar nyelvű. Ne tárgyaljuk most meg, igen nagy kitérő lenne, de ne tegyünk úgy sem, mint ha a kérdés nem létezne: a *magyarországi magyarrá* konvertálása, a *magyar* előzményeként nézett *magyarországi* – éppenséggel nem problémamentes. Továbbá, s ez a fontosabb, besugározza az értelmezést: a jelen – *magyar és világi* – irodalmának előzményét látva a régi irodalomban, annak *magyar és világi* része óhatatlanul felértékelődik. Már kevésbé fontos a nem magyar világi és a magyar vallásos/teológiai, s legkevésbé a nem magyar vallásos/teológiai irodalom. Egy szikár eszmetörténeti nézőpontból ez az értékhierarchia *teljességgel megengedhetlen*.

Aztán az „irodalom” fogalma sem magától értetődő. A romantika utáni irodalmak kutatói (többségükben) úgy vélik,⁷⁹ hogy a régi magyaros irodalomtörténész tulajdonképpen nem is irodalomtörténész, hiszen vizsgált tárgya az esetek nagy részében *nem* irodalom: teológiai szakmunka, kegyességi irat, hitvitázó szövegek, alkalmi írások stb. S a kollégáknak, a maguk szempontjából, igazuk van.

A „litteratura/literatura”, az *irodalom*, most itt nem részletezendő előzmények⁸⁰ után, a 18. században kezdi hozzávetőlegesen azt jelenteni,⁸¹ amit ma. Persze a 16. századi olvasó is meg tudta különböztetni Balassi versét egy szakácskönyvtől, azaz érzékelt az irodalom és a nem irodalom közötti különbsé-

⁷⁸ Ebben a fejezetrészen ez azt jelenti, hogy *én*. Tehát amit a „*régi magyaros kutató*” véleményeként tárlalok, egyáltalán nem bizonyos, hogy minden gyakorló „*régi magyaros kutató*” vallja.

⁷⁹ Ezt a konzekvenciát az MTA Irodalomtudományi Intézetében, az itt készülő új magyar irodalomtörténet(ek) szakmai vitáján elhangzottakból vonom le.

⁸⁰ Leegyszerűsítve: a középkorban a hét szabad művészet egyike, a grammatika. A késő középkorban és a kora újkorban ’írás’, ’írni tudás’, majd ’műveltség’ lesz a jelentése.

⁸¹ Vö.: SZILI, 1993, 2–30, 130–131, 212–213.

get. Érzékelted, *de nem úgy*. Nem helyes – szerintem – a kérdést azzal elintézni, hogy a 16. században mást értettek irodalomon sőt, bizonyos félreértések éppen az ilyen megfogalmazásokból keletkeznek: *nem érthettek mást ugyanis egy olyan fogalom, amely nem is létezett*. Volt költészet, volt poézis, voltak a legkülönfélébb históriák, volt dráma és volt komédia, ismerték a retorikus műfajokat stb., de nem volt egy összefoglaló, egységes kategóriába soroló név, nem volt „szépirodalom”⁸² szó, következésképpen maga a képzet is hiányzott. Ebben (és csak ebben) az értelemben igaz, hogy a 16. században nem volt irodalom (nem volt meg az irodalom képze), ettől még a kornak irodalomtörténete lehet (a civilizációt fogalmát nem ismerő társadalmaknak is van civilizációja), de nem árt megismételni: *a „koronként mást értettek irodalom” állítás hamis; mi értünk koronként mást irodalom, s ez nem mindegy*. Szemben tehát számos régi magyaros állításával, nem arról van szó, hogy különböző korok különböző irodalomfogalommal dolgoztak, s a történész ezt rekonstruálja. Nem lehet rekonstruálni azt, ami nem létezett. Konstruálni persze lehet, de vállalni kell: ez konstrukció.

Ilyenkor jól jön a posztmodern, az alapokra rákérdés.

Kénytelenek leszünk itt egy kis kitérőt tenni.

Mitől arte a factum (ódivatúan, Lukács György nyelvén: mi az az esztétikai érték), hogyan, mitől lesz valami artefactum?⁸³ Erre a régi magyarosnak nincs rövid és igaz válasza (másnak sincs), de két dolgot egészen bizonyosan tud: az egyik, hogy a szóban forgó mindig valamilyen *viszonyban* jön létre, a másik, hogy (a viszonylatsoron, a kontextushalmazon kívül) *semmi olyan nincs*, aminek a megléte vagy a hiánya önmagában irodalom (tágabb értelemben: művészi produktum, artefactum) tenne.⁸⁴ Krmann Dániel kuruc kori itineráriuma nyilván nem művészi alkotás. De ha a betű szerint azonos szöveg bekerül, mondjuk, (mindhalálig intertextualitás!⁸⁵) egy Mészöly Miklós-írásba: azzá válik, létrejön az a viszonyrendszer, az a kontextus, amely azzá teszi. De! A szerzői intenció igenis létezik: esetünkben nem Krmann Dániel, hanem Mészöly Miklósé. Krmann műve: alapegység. Mint a szó.

⁸² Azért az idézőjel, mert ugyan magyar nyelven *ez* az összefoglaló neve, s rettenetesen erőltetett lenne például művészi irodalomnak (és akkor: művészi képzőművészet! művészi festészet! stb. – ezt már mégsem...) nevezni, ám *ez* a 19. századi szóalkotás rettenetes erővel sugározza esztétikai imperatívuszát: ami művészi, az szép („szépművészetek”, ugyanezre a mintára „széphistóriák” stb.). És hát *ez* az, ami a 20–21. században rettenetesen hamisan cseng. Önmagában, csak az *irodalom* szót használva pedig félreérthetők lennének, hiszen tágabb és szűkebb értelemben egyaránt mást jelent, mint a „szépirodalom”. (Az előbbi esetben akár a szakirodalmat vagy bármit, ami le van írva, az utóbbi esetben csak a „nagy” műveket stb.)

⁸³ Műtárgy, bármifajta művészeti alkotás értelemben használva a terminust. Nyilván nem jausi értelemben használom a fogalmat.

⁸⁴ Gérard Genette: „Nem a tárgy teszi a hozzá való relációnkat esztétikaivá, hanem a reláció teszi esztétikaivá a tárgyat.” Vö.: ANGYALOSI, 1999.

⁸⁵ Ez tulajdonképpen idézet Esterházy Pétertől.

Marcel Duchamp piszoárja vagy biciklikereke – műtárgy, artefactum. Attól az, hogy kiállítói térbe kerül, hogy *az teszi oda, aki*, hogy a 20. században – itt nem részletezhető okokból – kitermelődött az erre a típusú befogadásra alkalmas befogadó, azaz attól, hogy megteremtődik a kontextus. *Vagy nem*, de akkor nem azért, mert „csak” piszoár vagy biciklikerek, hanem azért mert a művésznek (intenciójának) nem sikerült a műtárgy viszonyt megteremtetni.⁸⁶ (Klasszicizáló korokban a konvenciók jobban meghatároznak, de ez nem lényegi különbség.)

A romantika utáni korszakkal foglalkozó irodalomtörténész a fent leírtakat ugyan pontosan tudhatja, de *egészen másképpen éli meg*. Mivel a „mi az irodalom?” (sőt: a nagy mű) kérdésre adott válasz az ő számára konvenciók és hagyomány, egy általa is elfogadott–alakított kánon alapján határozatják meg (irodalom az, ami irodalom; tehát az, ami irodalmi kiadóknál, folyóiratokban megjelenik, továbbá Ady igen, Beniczky Lenke nem stb.), ennek a bizonyos viszonyoknak a *művön kívüli része* számára adott, kevésbé érdekes, néha mintha nem is létezne – a kutató a művön belül keresi: a szöveg elemei közti kapcsolatokat tárja fel, a szöveg jelentését valóságokra vonatkoztatja, *szövegimmanens interpretációt* folytat. Így az a tévképzete támadhat, s támad is („irodalmi szöveg az, ami esztétikai értékkel rendelkezik” és hasonló), hogy a műben magában megtalálható az, amitől műtárgy.⁸⁷

Lényegében Roman Jakobson (a „poétikai funkció” ismérve),⁸⁸ Jan Mukařovský (az „esztétikai funkció” ismérve)⁸⁹ és követőik (orosz formalisták, prágai strukturalisták), továbbá a legkülönbözőbb nyelvészeti és strukturalista megközelítések mind a szöveg valamilyen jellegzetességében, kifejezőmódjában, poétikai–retorikai sajátosságaiban keresték az irodalom ismérveit. S mivel meg is találták (megtalálni vélték), kijelenthették: az irodalmi szöveg autonóm. A szöveg „irodalmisága”, következésképpen az irodalomtudomány tárgya az irodalom nyelvi sajátosságaiban keresendő.⁹⁰

⁸⁶ Tehát nem gondolnám, hogy szükség lenne a Genette-féle megkülönböztetésekre (1. az általában vett esztétikai tárgyak, 2. az esetleges esztétikai hatású artefactumok, 3. az intencionális hatású vagy esztétikai funkciójú artefactumok – vagyis a műalkotások). Én itt is a szövegimmanencia uralmát vélem felfedezni: szerintem önmagában, viszonylatba állítás nélkül nem létezhet *általában–esetleges–intencionális* hatású stb. Ugyanekkor ezt Genette is tudja és hirdeti: „az esztétikában igen sok zűrzavar forrása az immanencia és a transzcendencia létmódjának az összekeverése, s főleg annak figyelmen kívül hagyása, hogy minden műalkotás *mindkét* létmódban leledzik.” Vö.: ANGYALOSI, 1999.

⁸⁷ Tipikus képviselője ennek a nézetnek Emil Staiger és Wolfgang Kayser. – Az irodalmi mű nyelvi, s mint ilyen zárt, autonóm műalkotás (sprachliches Kunstwerk, Dichtung). Staiger mottóvá vált módszer-összefoglalása „dass wir begreifen, was uns ergreift” – „megragadjuk, ami megragadott minket” – tökéletesen használhatatlan egy régi magyaros számára.

⁸⁸ Vö.: JAKOBSON, 1969; JAKOBSON, 1982.

⁸⁹ Vö.: MUKAŘOVSKÝ, 2007.

⁹⁰ Ez tulajdonképpen oppozíció, azt is mondja, hogy *nem* a mű (nem nyelvi) ábrázolási sajátosságai (meseszöveg, világnézet, akármí) teszik az irodalmat irodalomná.

A szövegimmanens elméletek–vizsgálatok⁹¹ sorát ne vegyük végig, szempontunkból csak az a megállapítás fontos, hogy a közelmúlt legfontosabb irodalmi vizsgálati módszereinek nagy része ebbe a csoportba tartozik. Nem érdekelnek most e vizsgálatok (mégoly megalapozott) eredményei, nem érdekel továbbá az irodalmi szöveg és a fikció viszonya, sem a szemantikai, sem a pragmatikus aspektus, az erre vonatkozó elméletek és megállapítások (Gottlob Frege, Roman Ingarden és követőik),⁹² csupán az az egy dolog érdekel: hogy minden ilyen (szövegimmanens) megállapítás szükségszerűen *részben vagy egészben hamissá válik*, ha az időben és/vagy térben és/vagy másképpen⁹³ odébbtolom az artefactumot, ha tehát kulturális környezete megváltozik.

Ezek a megállapítások, ha igazak, ha minden megfigyelésük és következtetésük helyes, akkor is csak egy adott történelmi állapotot tudnak mintegy lefényképezni, kimerevíteni, statikussá téve felmutatni. Ez a „csak” szükségszerűség, a műalkotásról tett minden megállapítás egy adott történelmi állapotban igaz, márpedig akkor nyilván ezt a bizonyos adott történelmi állapotot, a műalkotás teljes külső kontextusát is le kell írni. Genette tétele, *hogy a mű nem azonos a szövegével*, tömören foglalja össze mindezt,⁹⁴ s egyben a befogadónként különböző jelentés tényét. Még drasztikusabban fogalmazva, abban a felfogásban, ahogy ezt minden 19. századi indíttatású esztétika, így például a Lukács György-féle is gondolta volt, *az esztétikumnak nincs semmilyen sajátossága*, ehhez ugyanis szükségeltetnék a mű és szöveg, a jelentés és műtárgy azonossága. (Ez a posztlukácsista, tulajdonképpen poszthegeiliánus felfogás legfőbb tévedése.)

A művön kívül van egy elváráshálózat⁹⁵ (hagyomány, kontextus, ezek által meghatározott produkció és recepció stb.) és a művön belül van egy megfeleléshálózat („irodalmi nyelv”, fikció stb.).⁹⁶ Akkor lesz egy tárgybeli műtárgy (műalkotás), ha az elvárás- és megfeleléshálózat viszonya egymást feltételező.

⁹¹ Az a spontán (és teljesen érthető) reakció, hogy egy gyárilag előállított WC-csésze nem lehet artefactum, mindig innen, a műtárgy-immanens szemléletből kaphat elméletileg is igazolást. A kontextuális megközelítésből viszont cáfolatot.

⁹² Különböző megfogalmazásokkal, más–más terminusokkal, de ugyanazt vallják: az irodalmi mű lényeges eleme a fikció. Frege: irodalmi a szöveg, „ha ez a szöveg kijelentő, de nincs állító funkciója”. Ingarden: az irodalmi szövegek kijelentései „kvázi-ítéletek”. Vö.: FREGE, 1980; INGARDEN, 1977.

⁹³ Egy multikulturális társadalomban (megjegyzem, mióta világ a világ, szerintem *minden társadalom multikulturális*, a szegények és gazdagok kultúrája például sohasem esett egybe), időbeli és térbeli elmozdulás nélkül, a társadalom egyik rétegének kultúrájából, konvencióiból a másik réteg kultúrájába, konvencióiba lépve.

⁹⁴ Miközben csak annak a trivialitásnak az átfogalmazása – de gondolatébresztő átfogalmazása – hogy más a mű (mint szöveg) és más a befogadó (mint jelentésmegállapító); a szöveg jelentése függ mindenfajta környezetétől.

⁹⁵ Ezt azért tágabb fogalomnak gondolom Jausz „elváráshorizont”-jánál.

⁹⁶ Noha erősen egyszerűsítünk, látható, hogy ez az elképzelés közel van Bernáth Árpád a szövegek belső viszonyait („motívum-struktúra”) és a szövegek külső viszonyait („emléma-struktúra”) és e kettő kapcsolatát elemző írásával. Vö.: BERNÁTH, 1971, 439–468.

Azaz a befogadónak akkor lesz része esztétikai élményben,⁹⁷ ha az ő sajátlagos elváráshálózatának megfelelő a műtárgy immanenciája. A régi magyaros, inkább, mint a kortárs irodalom kutatója, állandóan kontextusokat rekonstruál, állandóan idegen terepen dolgozó antropológus, csak igen ritkán folytat(hat/hatna) kizárólag *szövegimmanens interpretációt*.

Itt szakítsuk meg e lendületes előadást. Pár oldallal korábban még azt állítottam, hogy a Szentháromságon belül a Mű (az intentio operis) az Atyaúrsten, most pedig éppen a szövegimmanens, a csak a műre irányuló vizsgálatok korlátait ecsetelem. Nem ellentmondás ez? Látszólag feltétlenül az. Az általam gondolt feloldás külön tanulmányt igényelne, egyelőre érjük be gondolatmenetem problematikusságának bevallásával.

A mű jelentése a befogadóban konstituálódik, következésképpen befogadóként más és más. Ez igaz, *de nem kell eltúlozni*: a szövegek döntő többsége a befogadók döntő többsége számára, ha nem is azonos, de nagyon hasonló jelentésű, ha nem így lenne, egy műről nem lehetne konszenzus egy adott értelmezői körben. A régi magyaros esetében viszont szükségszerűen meghasad a jelentés: a befogadó egyrészt a régi (gondolatmenetünk szempontjából tökéletesen indifferens, hogy esetleg téves, s a „régii” befogadóéval bizonyosan nem azonos) kontextust, másrészt a jelenbéli kontextust rendeli a műhöz. Egyszerűen nem tehet mást: a múltat csak a saját jelenéből láthatja, miközben igyekszik a múlt összefüggéseiben kigazodni. Mondhatjuk, köztudott, hogy nem foghat a macska egyszerre kint s bent egeret, a régi magyarosnak is egy, csak egy kontextusa van, legfeljebb abban a jelenből–múltból való szempontok kavarnak. Ám még ebben a kavarcos helyzetben is megteheti, hogy tudatosan próbálja csak az egyik vagy csak a másik szempontrendszer érvényesíteni; többszörös identitás létezik, s az identitások (részben) választhatók.

Kivételes esetben, mint mondjuk Balassi, aki benne van a kánonban, hiszen mind a szerelmes, mind az istenes verseknek a hagyománya a mába ér, sőt

⁹⁷ Nem térünk ki itt most arra az esetre, ha a befogadónak van ugyan esztétikai élménye, de azt nem artefactum váltja ki. Angyalosi Gergely, Genette gondolatait ismertetve ezt a kérdést így foglalja össze: „Nos, egy tárggyal való viszonyom, az esztétikai és/vagy művészi reláció nem cáfolható meg; a tárgy mibenlétére tett hipotézisem azonban igen. Ha egy nekem tetsző tárgyról kimutatják, hogy az nem műalkotás, mivel nem intencionálisan hozták létre, az nem rombolhatja le a tetszésemet, de igenis lerombolja a vele kapcsolatban kialakult artistikus relációt. Lehet, hogy ugyanannyira fogom szeretni továbbra is, de kétségtelenül *másként*. A fordított esetben, vagyis az általános esztétikai tárggyal való viszonyomban ez nem így van. Erre máig Kant hozta a legjobb példát: a pacirtszóban gyönyörködő madarász sípszavát élvezte. Mindennek az lehet a summázata, hogy míg semmilyen esztétikai értékelésre nem mondhatjuk azt, hogy »helyes«, vagy »elhibázott«, azt bizvást kijelenthetjük, hogy egy tárgy műalkotás-e vagy sem. A művészség – s ebben Genette egyetért Dantóval – történelmi tény, amely nincs teljesen kiszolgáltatva a szubjektív ítéletemnek. Vagyis ésszerű érvek alapján megegyezésre juthatok valakivel afelől, hogy egy tárgyat műalkotásnak kell tekinteni; ha viszont az értékítéletem változik meg a tárggyról, abban nem a vitapartner érvelésének logikai elemei játszanak szerepet, hanem egyéb lélektani, szociológiai, stb. összefüggések. Tévedhetek, amikor X tárgyat műalkotásnak tartom, de nem tévedhetek abban, hogy annak tartom.” ANGYALOSI, 1999.

tovább folytatódik, a két kontextus jól–rosszul egymásra simítható. A tipikus azonban az ellenkezője, Janus Pannonius, Czobor Mihály, Gyöngyösi István esete az utókorral.

Mindebből az következik, hogy a régi magyaros csínján bánik az esztétikai ítéletekkel. Nézzünk néhány szokásos kijelentést. „X. az Y. században ünnepeelt szerző volt, mára azonban teljesen elfelejtették. Tulajdonképpen nem is értjük, a maga korában miért kedvelték olyannyira.” Vagy a fordítottját: „S-t kora nem értette meg, zseni volt, túl korán érkezett. Éhezve, elhagyatva halt meg, írásai csak évtizedek múlva jelentek meg nyomtatásban. Ma a bül–bül szavú rózsák irányzatának talán legnagyobb alakját tiszteljük személyében, a V-i egyetem felvette nevét.” Az ilyen típusú kijelentésekben nem csak arról van szó, hogy a jelen kontextusa (ízlése, esztétikai és egyéb megfontolásai) alapján ítéli meg a múlt kontextusában született műveket, hiszen akkor egyszerűen azt lehetne mondani, hogy ma így véljük, tegnap még másképp véltük. De ez a szemlélet nem (csak) ilyen, *ez ugyanis közvetlenül köti össze a múltat a jellel, ez nem két vagy több párhuzamosan létező és esetleg egymásnak homlokegyenest ellentmondó értékítéletet lebegtet, hanem egyfajta és egy örök értékítéletet hoz.* S így eljutunk oda, amit a Heideggert értelmező Bossart mond: „Minthogy minden műalkotást eleve saját történeti világában kell értelmezni, a múlt művészete számunkra elveszett.”⁹⁸ (Hacsak nem kompatibilis valamiért, akár félreértések sorozatából következően, a befogadó jelenével. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy a zene avulása a szövegeknél összehasonlíthatatlanul lassabb, alapvetően más jellegű folyamat.) Ha a múlt művészetének elveszejtésbe nem akarunk beletörődni, nemigen marad más lehetőségünk, mint a többszörös identitás.

A régi magyarosnak érdemes megfogadni a posztmodern, jelen esetben Genette javaslatát,⁹⁹ s a műalkotásokkal kapcsolatban nem (nem elsősorban) ontológiai kérdéseket tenni fel, hanem funkcionálisakat. Mi célt szolgál, *hogyan működik* a szöveg (mind immanensen, mind kontextusában)?

A szöveg viszonyainak egy része a mindenféle¹⁰⁰ szövegek¹⁰¹ sokrétű kapcsolata, az, amit Mihail Bahtyin „dialogizmus/dialogicitás”-fogalmából kiindulva Julia Kristeva nyomán manapság intertextualitásnak/szövegköziségnek szokás nevezni. Az én értelmezésemben (tudom, hogy nem ez az általános) az intertextualitás a szerző–mű–befogadó hármasság bármelyik elemének lehet jellem-

⁹⁸ BOSSART, 1968, 64.

⁹⁹ ANGYALOSI, 1999.

¹⁰⁰ Tehát szöveg „alatti” és „fölötti” egyaránt.

¹⁰¹ Helytelen lenne itt *irodalmi* szöveget írni, mint sokan teszik. Az intertextualitás zajgásában egy szöveg hol játékba hozatik, hol nem, hol bekerül az irodalomba, hol nem. Az idézetek poétikája érdeklődik a WC-költészet vagy a köztéri feliratok iránt is. Tehát, mondanám, a nagyon tág Kristeva–Barthes-féle értelmezés az enyém, de nem mondom, mert a „szerzőhalál”, az „interszubbjektivitást” felváltó „intertextualitás” teóriájáig már nem tudom e jeles gondolkodókat követni. Pedig a sokdimenziós szövegtér elképzelés, az, hogy a szöveg más szövegekből, azok feldolgozásából és átalakításából létrejövő kultúraszövedék – zene egy régi magyaros fülnek.

zője: a szerzői intenció törekedhet létrehozására (Esterházy, Kukorelly stb.); maga a mű tartalmazhat mindenféle más munkákat, utalásokat, allúziókat, jelölt vagy jelöletlen idézeteket; a befogadóban a jelentés a mű első intertextusában,¹⁰² illetve a művön belüli szövegköziség-halmazban jön létre.

Az intertextualitás fogalmát mintha csak a régi magyar irodalom kutatójának találták volna ki: a 15–17. századi írásbeliség *az idézetek poétikáját* alkalmazza,¹⁰³ esetenként centóban fogalmaz. Jól alkalmazhatók itt a Gérard Genette-féle transtextualitás jelenségsztyálai.¹⁰⁴ A fordítás és eredeti kora újkori viszonya, az, hogy a fordítás az eredeti művel azonos értékűnek tekintetik, továbbá, hogy az átdolgozásba nem zavarnak be holmi copyrightok, mindez az intertextualitás további elemzési–értelmezési lehetőségét teremti meg. Zsilka Tibor lényegében konszenzust közvetítve írja: „A posztmodern szövegeket már nem SZÖVEG–VALÓSÁG viszonylatában szükséges megközelíteni, hanem a SZÖVEG–SZÖVEG viszony válik elsődlegessé, vagy legalábbis arra terelődik a hangsúly. Sőt, olyannyira, hogy a struktúra is dekonstruálódik, felbomlik stabil léte... Lejár az újatmondás kora, az innovációra helyezett túlzott és fokozott igény; helyébe a variálás lép... A variálást ma már szövegalkotó tényezőnek kell tekintenünk.”¹⁰⁵ Zsilka szóhasználatán belül maradva, számos példát lehetne hozni rá, hogy a régi magyar szövegek egy része pontosan ilyen: posztmodern szövegek (is). Másképp és talán pontosabban fogalmazva:¹⁰⁶ egyes posztmodern értelmező–elemző módszerek, teóriák nemcsak hogy alkalmazhatók a régi magyar irodalom szövegeire, de *jobban alkalmazhatók*, mint a modernitás korának szövegeire.

A romantikától uralkodó poétikák „a *művészi* innováció és eredetiség normatívája szerint határozták meg az esztétikai értéket, s lényegében lebecsülték az irodalom tipikus diszkurzusát megszólaltató alkotókat. A modernség lezárultával ez a felfogás kifejezetten ellentétébe látszik fordulni.”¹⁰⁷ „Itt voltaképpen annak vagyunk a tanúi, hogy a művészi innováció szerzőséghez kötött elve – mint az újkori irodalmiság egyik alapvető ismérve – miként iktatódhat ki

¹⁰² Az „...intertextualitás az a jelenség, amelyben az olvasó egy mű és az azt megelőző vagy követő más művek között fennálló összefüggéseket észleli. Ezen más művek alkotják az *első intertextusát*.” (Kiemelés tőlem – K. P.) RIFFATERRE, 1996, 68.

¹⁰³ A szövegközöttség funkcionalitásában azonban valószínűleg alapvető különbség van a posztmodern és a premodern, azaz a „régii” irodalmak szerzői intenciója között. Esterházy Péter arról beszél (Vö.: BIRNBAUM, 1991), hogy ő mintegy „népdalként” szeretné felhasználni mások szövegeit, éppen hogy nem megidézve a szövegek kulturális hátterét, alkotóját, míg a „régiek” ezt ellenkezőleg gondolták; például Janus Pannonius humanista műveltségű befogadókra számított, akik felismerik és méltányolják az idézeteket, utalásokat, allúziókat.

¹⁰⁴ Vö.: GENETTE, 1982; egy részlete magyarul: GENETTE, 1996, 82–90.

¹⁰⁵ ZSILKA, 1991, 64.

¹⁰⁶ A posztmodern szöveg elég nehezen definiálható, ennél sokkal világosabb, hogy mi a posztmodern elmélet-eljárás.

¹⁰⁷ KULCSÁR SZABÓ, 1995, 79.

a viláértés olyan új (vagy lehetséges) irodalmi rendszeréből, amelyik nem a szubjektumot, hanem az irodalmi diszkurzust tekinti a műalkotás elsődleges létrehozójának”¹⁰⁸ – mondja Kulcsár Szabó Ernő a modernitás *utáni* irodalomról, s igaz ez a modernitás *előttire* is, kétségtelen az irodalmi diszkurzus (a régi magyar irodalomban legtipikusabb példája a hitvitázó irodalom) felértékelése.

Diskurzusokba szóródott szövegekből alakult ki az irodalom, hogy a 20. század utolsó harmadától ismét diskurzusokba szóródjék. A régiségben élmény-irodalom helyett (jobbára) intertextuális szövegek voltak, és élmény-irodalom helyett ma (jobbára) intertextuális szövegek íródnak.

6. A posztmodern veszélye

A posztmodernnek egyetlen, ámde hallatlanul nagy veszéllyel fenyegető hátránya lehet: *túlnyeri magát*. A legkülönbözőbb egyéb vádak: relativizmus, nihilizmus, következménytagadás, csibészmentalitás, a történeti tény tagadása, az, hogy szélsőséges változatai abszurd állításokat kockáztatnak meg („Nem mi beszéljük a nyelvet, a nyelv beszél minket.” stb.) mind kevésbé fontosak. Ha nem értünk vele egyet, hát ne kövessük a posztmodern ötletgazdát, de ne feledjük: a legabszurdabb elképzelés is lehet megtermékenyítő.

De a túlnyérés, nos, az végzetessé válhat. Méghozzá azért, mert a fentiekkel ellentétben, nehezen észrevehető módon visz tévutakra. Az ún. *szakszzerű nyelvhasználat*tal van bajom. A legkülönbözőbb iskolák a legkülönbözőbb szaknyelvet alakították ki, ezek néha koherens rendszert alkotva, máskor eklektikusan használtatnak – az utóbbi a jobbik eset. Egy kis anekdotával érzékeltetném, hogy pontosan mire gondolok. Pár éve fültanúja voltam egy szakmai beszélgetésnek, amely két egyetemi oktató között zajlott, nem Magyarhonban. Az egyik művészettörténész, a másik irodalmár, különböző nemzetiségűek. Egymás nyelvét nem beszélvén a diskurzus angolul folyt. Ki–ki a maga kutatását és eredményeit mesélte el, kitűnő szakmai felkészültséggel (írónia nélkül mondom!). Olyannyira sikerült egymásra hangolódniuk, hogy a művészettörténész az irodalmár szavába vágva mondta az irodalmár eredményeit, és viszont: az irodalmár is, nem csak értette, hanem mintegy kitalálta a művészettörténész vizsgálódásainak tanulságait. Ja, kérem: ugyanazon a nyelven, ugyanazokkal a fogalmakkal, amelyekre a válaszokat az elmélet készen kínálja, nehéz mást mondani!

Szükség van szaknyelvre. Nyilván nem lehet megszabni, hogy milyen mértékben legyen eltávolított a hétköznapi nyelvtől – ez számos tényező összjátékától függ. De egészen bizonyos, hogy *a pokolba vezető úton metanyelven beszélnek*. A metanyelv előregyártott gondolatelem:¹⁰⁹ elvezet az önálló gondolko-

¹⁰⁸ KULCSÁR SZABÓ, 1995, 80.

¹⁰⁹ Dick Higgins, a poszt-posztmodern teoretikusa sem látszik rajongani a szaknyelvtől: „Az amerikai írók is szaknyelvet használtak, akárcsak európai társaik, azonban szakszerűsített zsongontól terhes akadémizált mázzal vontak be olyan eszméket, amelyek csupán egy fél évszázaddal korábbi

dástól. A nyelv és a mögötte álló elmélet módszert és megoldást kínál, meglehetősen tárgyfüggetlenül. *Ugyanúgy beszélni veszélyes.*

Roland Barthes szerint: „...az objektivitás csupán a sok csalás egyike; a tudományos metanyelv a nyelv elidegenítésének egyik formája, ezért túl kell lépni rajta (ami nem azt jelenti, hogy meg kell semmisíteni).”¹¹⁰ Vagy, hogy egy még régebbi szakembert idézzünk: „vestigia terrent, omnia te adversum spectantia nulla retorsum” (Horatius, „rémít ez a sok nyom, mert mind csak befelé visz, visszafelé egy sem”).¹¹¹

IRODALOM

- ANGYALOSI, 1999 = ANGYALOSI Gergely, *Idea és funkció: Gérard Genette esztétikájáról*, Gond, 1999, 158–166.
- BERNÁTH, 1971 = BERNÁTH Árpád, *A motívum-struktúra és az embléma-struktúra kérdéséről = Formateremtő elvek a költői műalkotásban*, szerk. HANKISS Elemér, Bp., Akadémiai, 1971, 439–468.
- BIRNBAUM, 1991 = Marianna D. BIRNBAUM, *Esterházy-kalauz*, Bp., Magvető, 1991.
- BÓKAY, 1997 = BÓKAY Antal, *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*, Bp., Osiris, 1997.
- BOSSART, 1968 = William H. BOSSART, *Heidegger's Theory of Art*, Journal of Aesthetics and Art Criticism, 1968/3, 57–66.
- CHOMSKY, 1979 = Noam CHOMSKY, *Language and Responsibility*, New York, Pantheon, 1979.
- DE MAN, 2002 = Paul DE MAN, *Forma és intenció az amerikai új kritikában* = P. D. M., *Olvadás és történelem*, ford. NEMES Péter, Bp., Osiris, 2002.
- DERRIDA, 1967 = Jacques DERRIDA, *De la grammatologie*, Paris, Les Éditions de Minuit, 1967.
- DERRIDA, 1972 = Jacques DERRIDA, *Marges de la philosophie*, Paris, Les Éditions de Minuit, 1972.
- DERRIDA, 1988 = Jacques DERRIDA, *Mémoires pour Paul de Man*, Paris, Galilée, 1988.

világ számára lehetnek relevánsak, és nyelvezetük nem volt úgy *megélhető*, mint ahogy a létfontosságú kritikát megéljük, mint az egyén legfrissebb kulturális tapasztalatának megértését segítő tényezőt.” HIGGINS, 2000, 80.

¹¹⁰ Mottóként idézi DOBOS–ODORICS, 1993, 5.

¹¹¹ HORATIUS, *Epistolarum*, I, 1, 74–75. (ford. HORVÁTH István Károly); Nicasius Ellobodius 1573. április 22-én írt levelében idézi, annak indokolásául, hogy miért nem akar *udvari szölgé* lenni. *Szöveggyűjtemény I*, 611, 613.

- DERRIDA, 1994 = Jacques DERRIDA, *Force de loi: Le fondement mystique de l'autorité*, Paris, Galilée, 1994.
- DINNYEI, 2007 = DINNYEI Márton, *Kubn és a relativizmus: Tudományos konferencia*, Magyar Tudomány, 2007, 102–106.
- DOBOS–ODORICS, 1993 = DOBOS István, ODORICS Ferenc, *Beszédhelyzetben: Irodalomelméletek között*, Bp., Széphalom Könyvműhely, 1993 (Dialógus).
- ECO, 1991 = Umberto ECO, *The Limits of Interpretation*, Bloomington, Indiana University Press, 1991.
- ECO, 2001A = Umberto ECO, *Interpretáció és történelem*, Helikon 2001/4, 490–503.
- ECO, 2001B = Umberto ECO, *Szöveg és szerző között*, Helikon, 2001/4, 519–532.
- ECO–RORTY–CULLER–BROOKE-ROSE, 1992 = Umberto ECO, Richard RORTY, Jonathan CULLER, Christine BROOKE-ROSE, *Interpretation and Overinterpretation*, ed. Stefan COLLINI, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.
- FABÓ, 1980 = FABÓ Kinga, „Nyelvi fordulat” az irodalomban, Magyar Nyelv, 1980, 195–206.
- FEHÉR M., 2000 = FEHÉR M. István, *Művészet, esztétika és irodalom Hans Georg Gadamer filozófiai hermeneutikájában = Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai*, szerk. BEDNANICS Gábor, BENGI László, KULCSÁR SZABÓ Ernő, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Osiris, 2000, 15–67.
- FEYERABEND, 1975 = Paul FEYERABEND, *Against Method: Outline of an anarchistic theory of knowledge*, New York, Humanities Press, 1975.
- FOUCAULT, 1990 = Michel FOUCAULT, *Felügyelet és büntetés: A börtön története*, ford. FÁZSY Anikó, CSÜRÖS Klára, Bp., Gondolat, 1990.
- FOUCAULT, 1996 = Michel FOUCAULT, *A szexualitás története: A tudás akarása*, ford. ÁDÁM Péter, Bp., Atlantisz, 1996.
- FOUCAULT, 1998A = Michel FOUCAULT, *A történetírás módjairól = M. F., A fantasztikus könyvtár: Válogatott tanulmányok, előadások és interjúk*, ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, Bp., Pallas Stúdió–Attraktor, 1998, 36–49.
- FOUCAULT, 1998B = Michel FOUCAULT, *A diskurzus rendje = M. F., A fantasztikus könyvtár: Válogatott tanulmányok, előadások és interjúk*, ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, Bp., Pallas Stúdió–Attraktor, 1998, 50–74.
- FOUCAULT, 1999 = Michel FOUCAULT, *Mi a szerző?* ford. ERŐS Ferenc, KICSÁK Lóránt = M. F., *Nyelv a végtelenhez*, Debrecen, Latin Betűk, 1999, 119–145.
- FREGE, 1980 = Gottlob FREGE, *Logika, szemantika, matematika*, Bp., Gondolat, 1980.

- FRIEDEL, 1993 = Egon FRIEDEL, *Mit jelent a művelődéstörténet és miért érdemes foglalkozni vele?* = E. F., *Az újkori kultúra története*, Bp., Holnap, 1993, I, 21–82.
- GADAMER, 1984 = Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer*, Bp., Gondolat, 1984.
- GÁNGÓ, 2002 = GÁNGÓ Gábor, *Filozófia, eszmetörténet, társadalomtudományok, Világosság*, 2002/4-5-6-7, 179–186.
- GENETTE, 1982 = Gerard GENETTE, *Palimpsestes*, Paris, Seuil, 1982.
- GENETTE, 1996 = Gerard GENETTE, *Transztextualitás*, ford. BURJÁN Mónika, Helikon, 1996/1–2, 82–90.
- GREENBLATT, 1998 = Stephen GREENBLATT, *A kultúra poétikája*, Helikon, 1998/1-2, 44–57.
- GREENBLATT, 2005 = Stephen GREENBLATT, *Géniusz földi pályán: Shakespeare módszere*, ford. G. István László, Bp., HVG, 2005 (HVG Könyvek).
- GREENFIELD, 1981 = Concetta Carestia GREENFIELD, *Humanist and Scholastic Poetics 1250–1500*, East Brunswick–London–Toronto, Associated University Presses, 1981.
- GUNST, 1995 = GUNST Péter, *A magyar történetírás története*, Debrecen, Csokonai, 1995 (Történelmi Kézikönyvtár).
- GYÁNI, 2000 = GYÁNI Gábor, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Bp., Napvilág, 2000.
- GYÁNI, 2003 = GYÁNI Gábor, *Posztmodern kánon*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003.
- HEGEL, 1980 = G. W. F. HEGEL, *Esztétikai előadások*, ford., jegyz. ZOLTAI Dénes, Bp., Akadémiai, 1980, I.
- HEIDEGGER, 1993 = Martin HEIDEGGER, *Grundprobleme der Phänomenologie (Wintersemester 1919/20)*, Hrsg. Hans-Helmuth GANDER, Frankfurt am Main, Klosterman, 1993 (Gesamtausgabe, 58).
- HIGGINS, 2000 = Dick HIGGINS, *A posztmodern performance jellegzetességei és általános ismérvei (1978)*, = *A performance-művészet*, szerk. SZŐKE Annamária, Bp., Artpool–Balassi, 2000, (Tartóshullám), 77–89.
- INGARDEN, 1977 = Roman INGARDEN, *Az irodalmi műalkotás*, ford. BONYHAI Gábor, Bp., Gondolat 1977.
- JAKOBSON, 1969 = Roman JAKOBSON, *Hang – Jel – Vers*, ford. BARCZÁN Endre, ÉDER Zoltán, Bp., Gondolat, 1969.
- JAKOBSON, 1982 = Roman JAKOBSON, *A költészet grammatikája*, ford. ALBERT Sándor, Bp., Gondolat, 1982.

- JAY, 1982 = Martin JAY, *Should Intellectual History Take a Linguistic Turn?: Reflections on the Habermas–Gadamer Debate*, *Modern European Intellectual History*, 1982, 86–110.
- JENKINS, 1991 = Keith JENKINS, *Re-thinking History*, London, Routledge, 1991.
- JENKINS, 1999 = Keith JENKINS, *Why History?: Ethics and Postmodernity*, London, Routledge, 1999.
- KALLENBORG, 1995 = Craig KALLENBORG, *From Virgil to Vida: The Poeta Theologus in Italian Renaissance Commentary*, *Journal of the History of Ideas*, 1995, 41–62.
- KAPPANYOS, 2001A = KAPPANYOS András, *Az interpretáció érvényessége*, *Helikon*, 2001/4, 475–489.
- KAPPANYOS, 2001B = KAPPANYOS András, *Interpretálás és túlinterpretálás*, *Helikon*, 2001/4, 533–549.
- KELLEY, 2002 = Donald R. KELLEY, *The Decent of Ideas: The History of Intellectual History*, Aldershot, Ashgate Publishing, 2002.
- KOSELLECK, 2003 = Reinhart KOSELLECK, *Elmúlt jövő: A történelmi idő szemantikája*, Bp., Atlantisz, 2003.
- KRISTELLER, 1961 = Paul Oskar KRISTELLER, *Renaissance Thought: The Classic, Scholastic, and Humanist Strains*, New York, Columbia University Press, 1961.
- KUHN, 1962 = Thomas S. KUHN, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago, The University of Chicago Press, 1962. Magyarul: KUHN, 1984, 2000² = Thomas S. KUHN, *A tudományos forradalmak szerkezete*, ford. BÍRÓ Dániel, Bp., Gondolat, 1984, Bp., Osiris, 2000² (Társadalomtudományi Könyvtár).
- KULCSÁR SZABÓ, 1993 = KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945–1991*, Bp., Argumentum, 1993.
- KULCSÁR SZABÓ, 1995 = KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Történetiség – megértés – irodalom*, Bp., Universitas, 1995.
- LAKATOS, 1977 = LAKATOS Imre, *A kritika és a tudományos kutatási programok metodológiája = LAKATOS Imre Tudományfilozófiai írásai*, szerk. MIKLÓS Tamás, Bp., Atlantisz, 1997, 7–128.
- LAWLOR, 1993 = Leonard LAWLOR, *Imagination and Chance: The Difference between the Thought of Ricoeur and Derrida*, New York, Suny Press, 1993.
- LYOTARD, 1993 = Jean-Francois LYOTARD, *A posztmodern állapot*, Bp., Századvég, 1993.
- MAJTÉNYI, 2005 = MAJTÉNYI György, *Az „új kultúrtörténet”-ről: Nyelvi fordulat – kritikai fordulat – kulturális fordulat*, *Aetas*, 2005/3, 162–169.
- MAMÚL, 2005 = Magyar Művelődéstörténeli Lexikon, III., Bp., Balassi Kiadó, 2005.

- MÉSZÁROS, 1972 = MÉSZÁROS István, *A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola*, Bp., Akadémiai, 1972.
- MONTROSE, 1998 = Louis A. MONTROSE, *A reneszánsz mint hivatás: A kultúra poétikája és politikája*, Helikon, 1998/1-2, 110–132.
- MUKAŘOVSKÝ, 2007 = Jan MUKAŘOVSKÝ, *Szemológia és esztétika*, Bp., Pesti Kalligram, 2007.
- NOBLE, *Interjú*, 1996 = *Interjú David W. Noble professzorral*, kérdező VARGA Zoltán, Actas, 1996/1, 139–143.
- PÁLFFY, 1997 = PÁLFFY Géza, *A pápai vár felszabadításának négy száz éves emlékezete 1597-1997*, szerk. HERMANN Róbert, Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 1997.
- PIRNÁT, 1984 = PIRNÁT Antal, *Fabula és história*, ItK, 1984, 137–149.
- Régi az újban*, 2005 = Helikon, 2005/3.
- RICOEUR, 1999A = Paul RICOEUR, *Emlékezet – felejtés – történelem = Narratívák 3: A kultúra narratívái*, vál. N. KOVÁCS Tímea, szerk. THOMKA Beáta, Bp., Kijarat, 1999, 51–68.
- RICOEUR, 1999B = Paul RICOEUR, *A bármás mimézis*, ford. ANGYALOSI Gergely = P. R., *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, szerk. SZEGEDI-MASZÁK Mihály, Bp., Osiris, 1999, 255–309.
- RIFFATERRE, 1996 = Michael RIFFATERRE, *Az intertextus nyoma*, ford. SEPSI Enikő, Helikon, 1996/1-2, 67–81.
- RIGÁN, 2005 = R[IGÁN] L[óránd], *Foucault futó kalandja*, Korunk, 2005/9, 127–128.
- RORTY, 1982 = Richard RORTY, *Consequences of Pragmatism*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1982.
- RORTY, 1994 = Richard RORTY, *Esetlegesség, ironia és szolidaritás*, ford. BOROS János, CSORDÁS Gábor, Pécs, Jelenkor, 1994.
- RORTY, 1997 = Richard RORTY, *Heideggerről és másokról*, ford. BARABÁS András, BECK András, BUJALOS István, KELEMEN István, VITÉZY Zsófia, Pécs, Jelenkor, 1997.
- RORTY, 1998 = Richard RORTY, *Megismerés helyett remény*, ford. BOROS János, Pécs, Jelenkor, 1998.
- SEARLE, 2005 [1994] = John Rogers SEARLE, *Mire nem jó az irodalomelmélet?*, Helikon, 2005/3, 279–308. (John Rogers SEARLE, *Literary Theory and its Discontents*, New Literary History, 1994, 637–665.)
- SOKAL–BRICMONT, 2000 = Alain SOKAL, Jean BRICMONT, *Intellektuális impostorok – posztmodern értelmiségiek visszaélése a tudománnyal*, ford. KUTROVÁZ Gábor, RÁ CZ András, Bp., Typotex, 2000.

- SZENTPÉTERI, 2005 = SZENTPÉTERI Márton, *Donald R. Kelley: The Decent of Ideas: The History of Intellectual History*, Helikon, 2005/3, 353–357.
- SZILASI–TAKÁTS, 2003A = <http://magyar-irodalom.elte.hu/arianna/filologia> (2011. március 10.)
- SZILASI, 2003B = SZILASI László, „Nem ma”: Az irodalom külügyeitől való ideiglenes tartózkodásom okairól: Válasz Takáts Józsefnek, <http://magyar-irodalom.elte.hu/arianna/filologia/nemma.html> (2011. március 10.)
- SZILI, 1993 = SZILI József, *Az irodalomfogalmak rendszere*, Bp., Akadémiai, 1993.
- Szöveggyűjtemény*, 1998 = *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény I: Humanizmus*, szerk. ÁCS Pál, JANKOVICS József, KŐSZEGHY Péter, Bp., Balassi, 1998.
- TAKÁTS, 2006 = TAKÁTS József, *Módszertani berek: Írások az irodalomtörténet-írásról*, Jyväskylä, University of Jyväskylä, 2006 (Jyväskylä Studies in Humanities, 65).
- THOMPSON, 1993 = Martyn P. THOMPSON, *Reception Theory and the Interpretations of Historical Meaning*, *History and Theory*, 1993/3, 248–272.
- TOEWS, 1987 = John E. TOEWS, *Intellectual History after the Linguistic Turn: The Autonomy of Meaning and the Irreducibility of Experience*, *American Historical Review*, 1987, 879–907.
- TŐZSÉR, 2001 = TŐZSÉR János, *Miért olyan népszerűtlen a kései Wittgenstein manapság az analitikus filozófusok körében?*, *Magyar Filozófiai Szemle*, 2001/3, 302–320.
- WHITE, 1973 = Hayden WHITE, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1973.
- ZSILKA, 1991 = ZSILKA Tibor, *A dekonstruált (szöveg)struktúra*, *Szemiotikai Szöveg*tan 3, 1991, 62–68.